

Sovjetunionen 1924-1953 i norske skolebøker

Fremstillingen av Stalin og Sovjetunionen under Stalin i norske skolebøker fra 60-tallet og til i dag

HIS-3905

Martin Abrahamsen

*Masteroppgave i historie - integrert 10 sp PPU
Fakultetet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Våren 2011*

Innholdsfortegnelse:

Kapittel 1: Innledning.....	4
Presentasjon av emnet og problemstilling	4
Metode.....	5
Relevant forskning og litteratur	6
Historisk bakgrunn	9
Kort historiografisk gjennomgang.....	17
Kapittel 2: Skolebøker fra 60-tallet	20
Presentasjon av bøkene og perioden	20
Lenin, Stalin og Trotskij	21
5-årsplan, kollektivisering og terroren.....	23
Østfronten som parentes eller paragraf?	26
Verdenskrigens slutt, den kalde krigens begynnelse.....	27
Kapittel 3: Skolebøker fra 80-tallet	30
Presentasjon av bøkene og perioden	30
Den utspekulerte Stalin.....	31
Femti eller hundre år	33
Sosiale forhold	34
Terror og tortur.....	36
Sosial eller militær historie?	38
To sider av samme sak?	43
Kapittel 4: Skolebøker fra det siste tiår	46
Presentasjon av bøkene og perioden	46
Læreplanen i historie for Vg3.....	48
Størrelsesforskjeller og fokus.....	49

Diktator på to setninger.....	50
Stalinisme.....	51
Kollektiviseringen.....	52
Stalin, stalinisme og terroren.....	53
Forskjeller i bruk av plass og fokus på andre verdenskrig	55
Østfronten.....	56
Bakgrunn	57
Virkninger.....	59
Kapittel 5: Avslutning.....	62
Periodene.....	62
Tidsmessig omfang og globalt fokus.....	66
En endelig konklusjon	68
Kilder og litteratur	70
Skolebøker:	70
Offentlige dokumenter:	70
Internett:.....	70
Litteratur:	71

Kapittel 1

Innledning

Presentasjon av emnet og problemstilling

Sovjetunionen under Stalins tid har alltid vært et særlig omdiskutert historisk emne. Det er har vært mange forskjellige historiske skoler som har lagt vekt på forskjellige ting, særlig når det kommer til Stalin som person og hans personlige ansvar for viktige hendelser. Jeg vil komme nærmere inn på de forskjellige retningene innen forskningen senere, men denne oppgavens hovedfokus er ikke i hvilken grad disse retningenes konklusjoner er valide. Det er et interessant tema i seg selv, men det jeg vil undersøke er om og på hvilken måte pensumskrivningen for den norske skolen, i alle fall når det kommer til Sovjetunionen under Stalin, har blitt påvirket av de samtidige forholdene i samfunnet. Da tenker jeg særlig på situasjonen i historiskrivningen nasjonalt og internasjonalt, men også andre, mer politiske faktorer, som den kalde krigen. Fire av de seks bøkene jeg har valgt ble skrevet under den kalde krigen, men med tjue års mellomrom, som vil gi meg gode muligheter for spekulering.

Jeg vil ha undersøke flere sider ved dette i denne oppgaven, men problemstillingen kan i første rekke formuleres som "hvordan ble Stalin og Sovjetunionen under Stalin fremstilt i norske skolebøker fra 1960-tallet og til i dag?"

Først og fremst vil jeg fokusere på selve faginnholdet som presenteres i skolebøkene, men hvor det finnes vil jeg også se på didaktiske hjelpemidler som kart, problemstillinger, osv. Rent tidsmessig vil oppgaven i all hovedsak fokusere på tiden fra maktkampene i partiet og frem til Stalins død i 1953. Det kan noe steder være nødvendig å gå litt tilbake, til tiden like før eller etter revolusjonen, eller litt frem, til tiden like etter Stalins død, men i all hovedsak vil oppgaven begrenses til årene 1924-1953.

Metode

En svært viktig del av denne oppgaven er bruken av komparativ metode. Det ville i og for seg vært interessant å bare se på forholdet mellom skolebøkene og samtidens historieskriving og samfunn generelt, men jeg vil med denne oppgaven ha et større fokus på selve skolebøkene. Denne komparative metoden har både et tidsmessig og et "horisontalt" aspekt. I det tidsmessige ligger det at jeg bruker skolebøker fra tre forskjellige perioder: 1960-tallet, 1980-tallet og helt nylig. Valget av disse spesifikke periodene har to hovedbegrunnelser. Det ene er ren nødvendighet, altså hvilken kombinasjon av bøker jeg mer eller mindre raskt kunne få tak i som passet til mitt formål. Men i tillegg er disse periodene interessante for min del når det kommer til historieskrivingen, særlig i forhold til hverandre. 60-tallet er ikke så veldig lenge etter andre verdenskrig, hvor Norge og Sovjetunionen var allierte, men det er også i midten av den kalde krigen. Begge var aspekter som jeg før jeg begynte på masteren spekulerte i at kunne ha en innvirkning på Sovjets fremstilling i skolen. 80-tallet er helt på slutten av den kalde krigen, en tid da de Sovjetiske arkivene hadde begynt å åpne seg i mye større grad en tidligere, som kunne gi historikere et større innblikk i Sovjetunionens indre funksjoner på Stalins tid, før og etter krigen. Den siste perioden, altså så nylig som mulig, var innlysende. Jeg skal tross alt bli lærer selv om bare noen få måneder, og det er svært sannsynlig at jeg da vil komme borti en i alle fall en av disse skolebøkene, og om ikke begge. Og om jeg kommer borti bøker fra et tredje forlag vil denne oppgaven enda ha noe å si om historieskrivingen for skolen på et mer generelt nivå.

Det "horisontale" aspektet ligger i at jeg har valgt bøker fra to forskjellige forlag, Cappelen Damm og Aschehoug. Jeg hadde originalt planlagt å bruke fra tre forskjellige forlag, med Gyldendal i tillegg til de to nevnte, men jeg kom frem til at ni forskjellige bøker ville være litt mye, særlig når det var usikkert hvor stor forskjell det faktisk ville være mellom dem. Grunnen til at jeg valgte akkurat disse to forlagene ligger først og fremst i at jeg tidlig fikk tilgang til bøker fra disse forlagene i de rette tidsperiodene. To bøker fra hver periode vil uansett gjøre samme jobb som tre bøker. Det betyr at jeg kan sammenligne bøkene ikke bare i forhold til bøker fra andre perioder, hvor det tross alt kan være andre forhold som vært gjeldende, men også i

forhold til en annen bok fra samme periode. Store forskjeller i et slikt tilfelle vil måtte ha en annen forklaring enn forskjeller i samfunnet generelt. Det er viktig å merke at de tre hovedkapitlene ikke nødvendigvis vil bli like store. Da det er snakk om tre forskjellige tidsperioder og seks forskjellige bøker er det klart at det kan variere veldig hvor mye som faktisk er skrevet om den relevante perioden.

Når det gjelder selve fremgangsmåten for arbeidet mitt vil jeg se bøkene i lys av tre forskjellige aspekter. Først og fremst vil jeg se bøkene i lys av hverandre. Dette vil i første rekke være bøkene fra samme periode, men en stor del av oppgaven er også å sammenligne bøkene fra samme periode med bøker fra de andre periodene. Deretter vil jeg se bøkene i lys av de respektive periodenes hovedstrømninger innen forskningen rundt Sovjet, og om det passer også mer generelle aspekter ved perioden. Til sist vil jeg for det fjerde kapitlet, "Skolebøker fra det siste tiår", ta i bruk den spesielle læreplanen i historie på videregående nivå for Kunnskapsløftet fra 2006 (heretter K06). Siden bøkene jeg bruker er for Vg3-nivå vil jeg fokusere på den delen av læreplanen. Grunnen til at jeg tar i bruk lærerplanen for akkurat dette kapitlet er at det er denne læreplanen som gjelder for skolen i dag. Dette er av en viss betydning i seg selv, men særlig fra mitt eget perspektiv med tanke på at jeg med all sannsynlighet vil være i arbeid som lærer i videregående skole fra 2011 eller 2012. Som nevnt er det i tillegg sannsynlig at jeg kommer bort i en eller begge to av de nye skolebøkene jeg bruker i denne oppgaven. Dette gjør bare problemstillingen enda mer interessant for min del.

Relevant forskning og litteratur

Når det kommer til annen forskning og litteratur som er relevant for oppgaven min, kan det deles inn i tre forskjellige kategorier. Først og fremst er det selve skolebøkene. Selve problemstillingen min ligger i å undersøke og analysere flere bøker som har vært pensum i den norske skolen. Jeg har valgt å bruke bøker fra Videregående skole når det kommer til bøkene fra 80-tallet og de nyligste, og bøker som ble brukt i den gamle realskolen fra 60-tallet. Jeg vurderte en stund å bruke bøker fra ungdomsskolen, men realiteten er at det sannsynligvis ikke ville vært så veldig mye stoff å analysere i det hele tatt, da historie på ungdomsskolen går under

det helhetlige samfunnsfaget (noe jeg selv fant ut i min første praksisperiode på en ungdomsskole, da jeg måtte undervise i geografi).

Bøkene jeg valgte er som følgende:

Midgaard, John. 1964. *Den nyeste tids historie*. 5. utgave. Aschehoug.

Bergsgård, Arne ved Helland, Alv H. 1962. *Verdenshistorie*. 5. Opplag. Cappelen

Bjørnsen, Bjørn. 1985. *Norges- og verdenshistorie etter 1850*. Aschehoug.

Sveen, Asle og Aastad, Svein A. 1989. *Verden 2, etter 1850*. Cappelen.

Grimnes, Øhren, Eriksen, Wiig, Ertresvaag, Eliassen & Skovholt. 2009. *Tidslinjer 2*. 2. opplag. Aschehoug.

Libæk, Stenersen, Sveen og Aastad. 2008. *Historie vg3*. Cappelen.

Begge bøkene fra samme periode ble i alle tre tilfellene utgitt bare noen få år fra hverandre. I tillegg var det for meg særlig interessant at de som skrev Cappelens bok fra 1983, Sveen og Aastad, jobbet begge to på forlagets nyligste bok. Det blir selvsagt vanskelig å si noe konkret om resultatet av det, men det kan kanskje være rom for spekulering.

Den andre kategorien litteratur er historiebøker, ikke fra skolen, som sier noe om de forholdene jeg undersøker i skolebøkene. Det vil si de "faktiske" historiske hendelsene. Når er det selvsagt slik at historie, og kanskje i særlig grad akkurat Stalin perioden, er et emne som det aldri har vært fullstendig enighet om i historiemiljøet. Og dette er jo akkurat en av de elementene ved perioden som gjør den så interessant i forhold til min oppgave. Men det betyr også at jeg må ta utgangspunkt i et ganske bredt spektrum av verk som sier noe om den. Samtidig er det forsket enormt mye på perioden, og da blir det å ikke gape over for mye vel så viktig som å ha *nok* litteratur.

Her hadde jeg straks et godt utgangspunkt, siden jeg for et par år siden hadde et 2000-emne på Universitetet i Tromsø om akkurat Stalinismen. Det var knyttet mye god litteratur opp til det emnet, og jeg fant det ikke ville vært lurt å se bort i fra det emnet og den litteraturen. To bøker

som har vært særlig til nytte for meg fra det emnet er Åsmund Egges *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin* fra 2002 (4. opplag), og Evan Mawdsleys *The Stalin Years* fra 2003. Begge tar mer eller mindre grundig for seg hele Stalin-perioden, med særlig vekt på emner som er å finne i skolebøkene, som terroren/moskvaprosessene og den interne maktkampen på 20-tallet. I tillegg har jeg tatt i bruk kopisamlingen for HIS-2003. Inkludert i den er det artikler og utdrag fra bøker fra mange veldig relevante historikere, med flere forskjellige syn og vinklinger. Både revisjonister og såkalte "sosiale historikere" som Sheila Fitzpatrick og John Arch Getty og historikere som ikke identifiserer seg som revisjonister, uten å med det regnes som totalitarister, som Geoff Eley og Peter Kenez.

I mitt søk etter relevant litteratur tok jeg flittig i bruk Akademisk Kvarter. Ett funn jeg var særlig fornøyd med var et kompendium som originalt var trykket opp i 1981. Der finnes det artikler og utdrag fra personer som Robert Conquest, Isaac Deutscher, Alec Nove, Jens Petter Nielsen og Leon Trotskij. Det som gjør denne artikkelsamlingen så særlig interessant er nettopp dens tidsmessige posisjon før Sovjetunionens fall, og omtrent på samme tid som det midterste settet av skolebøker jeg tar i bruk. Det ga et direkte innblikk i hvordan historikere på denne tiden, internasjonalt og nasjonalt, betraktet denne perioden. Kompendiets tittel er *Moskvaprosessene og stalinismen*, og tar følgelig hovedsaklig for seg terroren, og da særlig Stalin og stalinismens innvirkning på den. Dette passer fint, med tanke på at terroren er en av de hendelsene fra perioden som har fått mest oppmerksomhet i norske skolebøker.

Den tredje og siste typen litteratur er arbeid som på noen måte ligner det jeg ville forsøke med min oppgave. I første rekke ville det si de arbeidene som på samme måte som meg undersøker fremstillingen av Sovjetunionen under Stalin i norske skolebøker, men jeg klarte ikke å finne noe slikt arbeide. Men det kan også være nyttig med andre masteroppgaver i historie. Her har jeg særlig tatt i bruk en masteroppgave som var inkludert i kompendiet for HIS-3001, Introduksjonskurset til masteroppgaven: *Kolanordmenn - forbilde eller trusselbilde. De norske kolonistenes mottakelse i russisk offentlighet, 1860-1914 - sett lys av særtrekk ved russisk nasjonalisme og minoritetspolitikk* av Anna Sigrun Turidsdotter fra 2005. Rent innholdsmessig har mitt emne lite til felles med Turidsdotters oppgave. Der den har vært hjelpsom er særlig rent organisasjonsmessig; oppsettet av kapitler og underkapitler.

Historisk bakgrunn

Da Lenin døde 21. januar 1924 hadde Russland, nå Sovjetunionen, hatt syv høyst kaotiske år etter revolusjonen i 1917. Borgerkrigen mot de hvite hadde nominelt sett endt i 1921, men det hadde vært spredte kamphandlinger helt til 1923. Hele systemet i perioden 1918 - 1921 hadde vært ført under det ble kjent som "krigskommunismen". Her skulle i teorien hele systemet fremmet et mål, seier i borgerkrigen for Bolsjevikene. Markedsøkonomi ble nærmest et fremmedord i Sovjetunionen, og økonomien ble nå først og fremst en bytteøkonomi (Egge 2002).

De tre årene mellom borgerkrigens nominelle slutt og Lenins død, altså perioden 1921-1924, ble karakterisert av innføringen av NEP, *ny økonomisk politikk*. Denne ble innført på den 10. partikongressen i starten av 1921, og innebar en viss aksept for privat handel. Flere bolsjevikere så på dette som et tilbakesteg, inkludert Lenin, men i mange tilfeller et *nødvendig* tilbakesteg. Sovjetunionen var på denne tiden i stor grad et bondeland, og man så det slik at den nye republikken ble bygget på en allianse mellom bønder og arbeidere, noe NEP politikken særlig symboliserte. NEP var langt fra universelt godtatt, og dette gjaldt særlig når det kom til industrialiseringsspørsmålet. Det var allment akseptert at Sovjet lå ganske langt bak de vestlige land, og dette måtte rettes opp. I den interne maktkampen som kom bare noen få år senere var NEP- og industrialiseringsspørsmålet i sentrum, særlig til å begynne med.

Den første interne konflikten i tiden like før og etter Lenins død var mellom Leo Trotskij på den ene siden og et triumvirat bestående av Stalin, Lev Kamenjev og Grigorij Zinovjev på den andre siden. Trotskij styrke lå delvis i at han hadde vært leder for den Røde Arme under borgerkrigen bare noen få år tidligere, i tillegg til at han var en mektig taler. Trotskij hadde en viss støtte innad i partiet, særlig fra en av de fremste redaktørene i bladet *Pravda*, Jevgenij Preobrazjenskij, og resten av den såkalte "venstreopposisjonen". Mot dette sto Stalins kontroll over sekretariatet, Zinovjavs sterke posisjon og Leningrad og Kamenjavs sterke posisjon i Moskva (Acton 1995). Triumviratet oppsto ikke først og fremst på et grunnlag av likheter i meninger, men heller en felles opposisjon mot Trotskij selv. Trotskij hadde en fortid som

mensjevik, og det var vanskelig for andre topper i partiet å godta hans potensielle lederskap til tross for at Lenin i sitt testamente hadde pekt på Trotskij som en av de sterkeste partimedlemmene. Stalin hadde i samme dokument av Lenin, og i andre skrevet senere, blitt omtalt som en grov mann, og som upassende for stillingen som generalsekretær (Egge 2002). Stalin utnyttet det til sin egen fordel ved å tilby seg å gå av, men han fikk støtte av sine daværende forbundsfeller som mente at Lenins bekymringer hadde vist seg å være unødvendige.

I 1924 gikk Trotskij på det første nederlaget, hvor han og hans venstreopposisjon ble fordømt innad i partiet. Han beholdt sine verv, og fortsatte kampen, men bare et år senere gikk han på enda et nederlag, og mistet alt unntatt selve medlemskapet i partiet. Det var nå Stalins utspekulerte og sterkt ambisiøse nature først ordentlig kom frem i lyset. Med Trotskij i alle fall midlertidig slått var grunnlaget for alliansen mellom Stalin, Kamenjev og Zinovjev borte. Kamenjev og Zinovjev bare begge skeptiske til resultatet av NEP og industrialiseringspolitikken. I tillegg var de sterkt uenige i konklusjonene til en ny tese som ble lansert av Stalin, i ettertid kalt "sosialisme i ett land" (Marples 2011). Her mente Stalin at verdensrevolusjonen hadde feilet for nå, og at det i første rekke måtte fokuseres på å bygge opp sosialismen i Sovjetunionen. I det fikk Stalin særlig støtte fra Nikolaj Bukharin, som selv hadde formulert tesen. Bukharin var regnet som en sterk NEP-tilhenger, og slo seg sammen med Stalin i kampen mot Kamenjev og Zinovjev.

I desember 1925 gikk også Kamenjev og Zinovjev på et stort nederlag, da en forventet støtte fra Trotskij uteble og partikongressen i stor grad støttet Lenin. Denne støtten kom senere, i det som ble kalt den forente opposisjonen. Men selv om Kamenjev, Zinovjev og Trotskij for første gang slo seg sammen mot Stalin, var de blitt for svekket. Det hjalp ikke at Kamenjev og Zinovjev selv hadde vært offentlig sterkt kritiske til Trotskij, noe Stalin flittig brukte til sin fordel (Egge 2002).

Venstreopposisjonens endelige nederlag ved den 15. partikongressen i 1927 var også starten på siste fase av Stalins interne maktkamp i partiet. NEP-politikken hadde allerede i et par år vært i nedgang til fordel for en sterkere industrialisering, begrunnet med en farlig utenrikspolitisk situasjon. Nå begynte den første femårsplanen, som var et stort tap for privat handel, som NEP

til stor grad representerte. I tillegg hadde svak korninnsamling høsten 1927 og igjen 1928 ført til et sterkt tvangsaspekt ved by-bonde forholdet (Acton 1995). Dette utviklet seg til en plan om tvangskollektivisering som et ledd av den første femårsplanen. Bukharin og den såkalte "høyrefløyen" i partiet var bekymret for hva dette betydde for alliansen mellom bønder og arbeidere. Etter å ha nedkjempet venstreopposisjonen var Stalin i en særdeles sterk posisjon, og han utnyttet dette ved å raskt starte en kampanje mot "høyreavvik" i partiet, en kampanje som Bukharin og hans tilhengere måtte støtte opp om for ikke å fremstå som motstandere mot partiet, noe som førte til at de selv undergravde sin egen posisjon (Egge 2002). Etter det var det relativt problemfritt for Stalin å marginalisere høyrefløyens innflytelse i partiet, og han sto igjen alene på toppen.

I perioden 1928-1932 kom den såkalte "kulturrevolusjonen". NEP tiden hadde vært relativt konservativ i forhold til årene like etter revolusjonen, og både i partiledelsen og ved arbeidere generelt var det en følelse av at de borgerlige i samfunnet hadde utnyttet situasjonen til sin egen fordel. Sovjetstaten var enda i stor grad vedlikeholdt ved hjelp av den gamle intelligentsiaen, og det var et ønske om en ny, *rød* intelligentsia (Egge 2002). En utløsende grunn til at det skjedde nå var den såkalte Sjakhty-affæren, da borgerlige ingeniører ble anklaget for å sabotere gruvevirksomheten i Sjakhty området. I tillegg til at partiet nå i mye større grad enn tidligere ble åpnet for bred rekruttering, skjedde det en stor grad av forfremming fra bunnen opp internt i mange fabrikker og arbeidsplasser, samtidig som høyere utdanning ble vektet til fordel for barn av arbeidere (Marples 2011). Kulturrevolusjonen ble fulgt av det som er blitt kalt "det store tilbaketog". Masserekrutteringen ble avblåst, og mange av de nye medlemmene ble utestengt. I tillegg ble borgerlige eksperter nå til en viss grad tolerert, og det ble innført større lønnsforskjeller i arbeidslivet for å motivere til økt innsats (Egge 2002).

Kollektiviseringen som hadde blitt foreslått og så vidt begynt med fremårsplanen fra 1928 ble først fra sommeren 1929 utført i stor skala. Det var kulakkene, bøndernes borgerskap i kommunistenes syn, som hadde mest å tape på dette, og da også ble kollektiviseringens hovedfokus. Men også mindre velstående bønder var i stor grad uforneøyd med tvangskollektiviseringen. I løpet av bare to år ble så mange som 50% av alle bondehushold

kollektivisert, mange med tvang. Alliansen som hadde fungert så bra for kommunistene i NEP årene var nå knust. Mange mente at det hadde gått for fort og for brutalt, og Stalin selv skrev en artikkel i mars 1930 kalt "svimmel av framgang", hvor han i stor grad gav skylden på overivrige partimedlemmer. (Marples 2011). Dette var en taktikk han kom til å bruke på noe ganske annet bare noen få år senere. Kollektiviseringen fortsatte, et saktere tempo, og ble regnet som ferdig i løpet av den andre fremårsplanen (1933-1937).

Samtidig med kollektiviseringen ble den storstilte industrialiseringsplanen satt i spill. I 1931 uttalte Stalin "Vi er femti til hundre år bak de utviklede landene. Vi må ta dette igjen i løpet av ti år. Enten gjør vi det, eller så vil vi gå vi under (Mawdsley 2003:29)." Den første femårsplanen hadde satt industrielle mål som i stor grad var urealistiske med tanke på Sovjetunionens situasjon, og disse målene ble også i stor grad heller ikke nådd. Men resultatene var fortsatt imponerende. Selv om man bare regner med halvparten av den offisielt utregnede veksten i industriproduksjonen fra årene 1928-1940, 8% i motsetning til 16% (Egge 2002:166), er det klart at industrialiseringen gikk i et høyt tempo. Samtidig var industrialiseringen av en slik karakter hvor tungindustrien og våpenindustrien ble prioritert. Dette er ikke så overraskende, da kommunistene var svært mistroende ovenfor resten av verden, og hendelsene fra borgerkrigen 10 år tidligere, da fremmede stormakter hadde involvert seg på de Hvites side, hadde overbevist dem om at de borgerlige landene ikke mente av Sovjetunionen hadde livets rett (Mawdsley 2003).

Et av industrialiseringens resultater var en sterk urbanisering av republikken, selv om Sovjet fortsatt i stor grad var en bondenasjon; i 1939 var enda bare 18% av befolkningen i arbeid innen industrien, i forhold til 52% innen jordbruket (Mawdsley 2003:38). Denne urbaniseringen må også ses i sammenheng med kollektiviseringen. Forholdene på landsbygda ble i mange tilfeller forverret, og innflytningen til byene fortsatte til tross for den til slutt store plassmangelen.

En av de mest omdiskuterte hendelsene i Sovjetunionen og Stalins historie er perioden som er blitt kjent som "terroren". Det som regnes som den utløsende hendelsen for terroren var mordet på Sergej Kirov, 1. desember 1934. Kirov hadde tatt over Zinovjevs tidligere maktposisjon i Leningrad, og var en av Stalins nærmeste medarbeidere (Egge 2002). Mange historikere har lenge spekulert i at det muligens var Stalin som arrangerte mordet, for å

muliggjøre terroren (Acton 1995:230), men personlige dagbøker tilhørende attentatmannen Leonid Nikolajev, først offentliggjort i desember 2009, indikerer at han handlet på egenhånd (Marples 2011:109).

Uansett årsak reagerte Stalins raskt og hensynsløst til attentatet. I løpet av kort tid var nye lover i spill, og Stalin så tilsynelatende potensielle forrædere overalt. Terroren kan deles opp i tre forskjellige hoveddeler. Den kanskje mest kjente delen er de såkalte Moskvaprosessene. Moskvaprosessene var offentlige rettssaker hvor en lang rekke av Stalins tidligere forbundsfeller, alle tidligere topper i kommunistpartiet, ble tiltalt og henrettet for konspirasjon mot partiet og staten. Den første moskvaprosessen kom i august 1936, og var rettet mot Zinovjev, Kamenjev og 14 andre. Både Zinovjev og Kamenjev hadde allerede i 1935 blitt anklaget for mordet på Kirov. Denne gangen ble de igjen tiltalt for mordet, i tillegg til å tilhøre i en stor anti-Sovjet konspirasjon. Den andre prosessen kom halvåret senere, i januar 1937, og fokuserte på Radek, Pjatakov og flere andre. De led samme skjebne som Kamenjev og Zinovjev. Til sist kom rettssaken mot tidligere "høyreleder" Bukharin og blant andre Radek (Mawdsley 2003).

Det som gjorde disse moskvaprosessene så troverdige i manges øyne, både Sovjetborgere og utenlandske observatører, var at mange av de tiltalte tilsto, og beskrev i stor detalj det de ble tiltalt for. I ettertid er det blitt klart at dette delvis var et resultat av tortur, og delvis et resultat av et ønske om å beskytte familiemedlemmer (Nielsen 1981).

Den største delen av terroren foregikk derimot utenfor disse rettssakene, og berørte først og fremst ikke-bolsjeviker. Det kunne være nåværende eller tidligere mensjeviker, personer som hadde støttet de hvite under borgerkrigen, borgerlige eksperter og flere andre. Noe som kanskje har blitt litt overskygget av Moskvaprosessene er det at terroren særlig gikk ut over de ikke-Russiske nasjonalitetene. Som dette sitatet av Edward Acton viser kunne nesten hvem som helst bli offer for utrenskingene, særlig om de hadde enhver form for maktposisjon.

"Victims could be denounced as 'enemies of the people' for anything from economic failure, through financial irregularity and falsifying data, to high-handed wielding of managerial power - or some connection, however tenuous, with a colleague, friend or relation whose 'guilt' had been established. Equally, they could be denounced on the grounds that at some stage, no matter how long ago, they had been associated with anti-

Party activity - with the SRs or the Mensheviks, with the 'Right Opposition' or the 'Left Opposition'. Judged in these terms, there were few officials whose record was blameless (1995:233)."

Selv om det i ettertid har vist seg at de høyeste anslagene for antall ofre av terroren var alt for høye, og at i noen tilfeller selv de lavere anslagene var for høye (Egge 1998:63), er det ikke tvil om at det enda er snakk om store tall. Nye tall har vist at det ved terrorens høydepunkt i 1937-38 ble henrettet 681 692 mennesker. I tillegg ble så mange som 2,5 millioner mennesker arresterte og sent i Gulag leirene i samme periode. Disse tallene er altså langt lavere enn tidligere anslag av 16 millioner arresterte og 7 millioner henrettede. Men de *var høye* nok til at Stalin igjen, som nesten 10 år tidligere under den første tvangskollektiviseringen, måtte ta avstand fra voldsomheten av det hele, og igjen legge skylden på overivrige partimedlemmer (Marples 2011). I tillegg ble store deler av skylden lagt på mannen som hadde vært leder for NKVD, sikkerhetspolitiet, i denne perioden, Nikolaj Jezjov. Jezjov ble selv arrestert, og kort tid etter, i 1940, henrettet (Acton 1995).

En tredje del av terroren, som Stalin kanskje skulle komme til å angre på, var rettsakene mot fremtredene offiserer i den Røde Arme. I absolutte tall er ikke denne delen av terroren særlig spesiell, ikke i forhold til skjebnen til de mange vanlige menneskene og tidligere motstanderne av kommuniststyret som ble terrorens hovedofre. Men det som er interessant med akkurat denne delen er hvilke offiserer som ble ofre. I absolutte tall var ikke tapet av offiserer så stort. Men denne delen av terroren var rettet mot høytstående offiserer, kanskje naturlig nok med tanke på deres potensielle rolle i en konspirasjon mot Stalin - i alle fall slik Stalin så det. Så mange som 80-90% av offiserer med rang oberst eller høyere ble tiltalt og henrettet (Egge 2002). Og det som gjør den *særlig* interessant er hva som skjedde bare noen få år senere.

I de siste årene før andre verdenskrig, var Tyskland alltid regnet som den største trusselen mot den nye kommuniststaten. Stalin stolte heller ikke på de andre vestlige stormaktene, men det var først og fremst i Tyskland at det hadde oppstått en ideologi som var ekstremt fiendtlig innstilt mot kommunismen og Sovjet generelt. Derfor prøvde Stalin lenge å demme opp om Tysklands potensielle ekspansjonsmuligheter. Det som tilsynelatende overbeviste han om at det ikke var mulig lenger, var annekteringen av deler av Tsjekkoslovakias landområde, og

vestmaktenes villighet til å la det skje (Egge 2002:193). I tillegg ble det klart av Vinterkrigen mot Finland vinteren 39-40 at den Røde Arme ikke var klar for krig mot den moderne og veltrente Tyske hæren.

Resultatet var Molotov-Ribbentrop pakten, hvor Sovjet og Tyskland delte opp i mellom seg Polen og de Baltiske statene. Når angrepet på Sovjetunionen endelig kom 22. juni 1941, kom det ikke som en overraskelse, på den måten at Stalin forventet at det ville komme til krig før eller senere. Men han forventet det tilsynelatende ikke enda. Selv om det hadde kommet advarsler fra vestlige spioner om et tysk angrep, tolket Stalin det som et forsøk fra det nå beleirede Storbritannia på å provosere til krig mellom Sovjet og Tyskland for sin egen fordel. I tillegg ble troppeoppbyggingen på tysk side tolket som en provokasjon av tyskerne, noe som ikke måtte svares på (Marples 2011:135).

Krigens første år var særlig vanskelige for Sovjet. Mangelen på erfarne høyere offiserer var akutt. Det kan ikke være tvil om at mangelen på høyere offiserer hadde en viss innvirkning. Samtidig er det viktig å være forsiktig med ikke å overvurdere hærutrenskningenes betydning, med tanke på at langt flere offiserer døde i kamphandlinger i krigens første år. I tillegg viste noen av de mest erfarne borgerkrigsgeneralene utilstrekkelige lederskapsevner i krigens startfase, for eksempel Marskalk Semjon Budjonnyj, som hadde kontroll over forsvaret av Ukraina (Mawdsley 2002: 84).

De neste fire årene så flere forsøk på motangrep, med varierende suksess. Tre særlig viktige byer som ble forsøkt tatt av Tyskerne var Leningrad, Moskva og Stalingrad. Leningrad, ved grensen til Finland hadde en mer symbolsk verdi, og Hitler var veldig bestemt på å ta byen. Det som fulgte var en beleiring som varte nesten tre år, og som kostet så mange som en million innbyggere livet. Men byen holdt. Også av opplagt symbolsk verdi, men også med en klar organisatorisk verdi, var Moskva. Den var en del av det mest folkerike området i Sovjet, med store industrielle virksomheter. To ganger forsøkte Hitler å ta byen, hvor også Stalin var forskanset, men til slutt holdt den. Beleiringen ble endt av et motangrep utført av General Zjukov, en av de største "suksesshistoriene" når det kommer til den nye generasjonen høyere offiserer som måtte fylle det enorme hulrommet etter utrenskningene i hæren før krigen. Den tredje viktige byen var Stalingrad, en viktig by på veien til de enorme oljefeltene i sør i

Kaukasus. Igjen var det motangrep som skulle bryte angrepet, og de tyske styrkene ble omringet og sakte brutt ned (Mawdsley 2002).

I mai falt Berlin, etter et særdeles blodig slag som hadde begynt i april, som selv hadde fulgt en blodig kampanje gjennom de tidligere okkuperte områdene i Sovjet, så Polen, så til slutt Tyskland selv. Etter at Stalins krav om en "andre front" hadde blitt oppfylt gjennom invasjonen i Normandie i 1944, hadde det vært et veritabelt kappløp mellom vestmaktene og Sovjet om å nå Berlin først, og på den måte avslutte den Europeiske delen av krigen. Til slutt hadde mellom 27 og 28 millioner mennesker mistet livet i løpet av krigen, to tredjedeler av dem sivile (Acton 1995:250). Sovjetunionens forhold til de vestallierte hadde sakte men sikkert blitt forverret, ettersom trusselen om en endelig Tysk seier hadde blitt mindre og mindre sannsynlig. I tillegg hadde USA gått fra å være en mer eller mindre isolasjonistisk middelmådig makt til å bli en av to supermakter, hvor Sovjetunionen var den andre. Med det var grunnlaget for den Kalde Krigen lagt.

Etter krigen var Sovjetunionen i en delt situasjon. På den ene siden var det av de allierte Sovjet som hadde hatt størst tap under krigen, både menneskelige og materielle. Særlig områdene som hadde vært under okkupasjon måtte bygges opp igjen. På den andre siden hadde Sovjetunionen gjenerobret områder som hadde vært under Russisk kontroll før første verdenskrig, og hadde enorm innflytelse over store deler av Europa. Disse områdene ble nå utsatt for samme økonomiske og industrielle politikk som hadde vært rådende i Sovjet de siste 20 årene, med 5-årsplaner og kollektivisering av jordbruket (Egge 2002:206).

Det har blitt spekulert i at da Stalin døde i 5. mars 1953 kan han ha vært i starfasen av en ny "terror". Sentralt i dette lå det såkalte "legekomplottet". Syv leger, mange av dem jøder, ble anklaget for å ha drept Andrej Zjdanov, en av Stalins nærmeste allierte, og en rekke andre Sovjetiske ledere. En del av grunnen til at dette har blitt sett på som starten på en ny terror, er at disse anklagene i ettertid har vist seg å være helt falske. Samtidig kom det frem en liste over fremtidige mål, en liste hvor Lavrentij Berija, som hadde tatt over lederskapet i NKVD etter Jezjov, ikke var, noe som har blitt tolket som et forsøk på å implisere Berija i legekomplottet (Marples 2011: 173). Men Stalins død kort tid etterpå satte en stopper for dette, og en ny

internt maktkamp ble satt i gang, for å bestemme hvem som skulle lede Sovjetunionen i den nye etterkrigstiden.

Kort historiografisk gjennomgang

Når man snakker om de historiografiske hovedtrekkene innen historieskrivingen om Stalin og Sovjetunionen i tiden under Stalin er det først og fremst to forskjellige skoler som er relevante: totalitaristene og revisjonistene. Totalitarismeskolen var rådende særlig i vesten i tiden like etter andre verdenskrig, på 50- og 60-tallet. De to amerikanske professorene Carl Friedrich og Zbigniew Brzezinski pekte på seks forskjellige punkter som definerer den totalitære stat, i en sammenligning mellom av de Hitlers Tyskland, Mussolinis Italia og Sovjetunionen i deres *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* fra 1956. Oversatt av og sitert av Thorarinn Hjartarson i hans artikkel *Hvordan oppsto Stalinismen?*

"Syndromet, eller mønsteret av gjensidig relaterte trekk ved det totalitære diktatur, består av en ideologi, et ett-parti, typisk ledet av én mann, terroristisk politi, et kommunikasjonsmonopol, våpenmonopol og en sentralstyrt økonomi (Hjartarson 1993:132)."

"Revolusjon ovenfra" er et begrep Stalin selv brukte for å beskrive omveltningene i perioden 1928-1932. (Egge 2002:171). I ettertid ble dette begrepet appropriert av totalitaristene for å beskrive et grunnleggende symptom ved en totalitær stat, og særlig Sovjetunionen under Stalin. "Samfunnet ble omformet etter hans [Stalins] hode. Det maktet ikke å omforme ham", skrev Robert Conquest i hans andre utgave av *The Great Terror* fra 1971 (referert i Knutsen 1981:60). Conquest var en av de mest fremtredende tilhengerne av totalitarismemodellen. For han var det helt klart snakk om en "revolusjon ovenfra". Forandringer kom hovedsaklig gjennom diktatorens, altså Stalins, personlige ønske om forandring, gjerne som et resultat av mulige rivaler innad i systemet. I tillegg er et veldig viktig moment ved totalitarismeskolen dens fokus på "consistency", det vil si en uavbrutt sammenheng mellom tiden fra revolusjonen og gjennom hele Stalin-perioden og i stor grad også resten av Sovjetunionens historie (Hjartarson 1993).

På 80-tallet begynte det å vokse frem en ny gruppe historikere, som har blitt regnet som en nyere generasjon revisjonister. Den gamle generasjonen hadde utfordret totalitarismemodellens analyse av tiden rundt og i årene etter revolusjonen, men hadde i stor grad godtatt dens konklusjoner om Stalin-tiden. Denne nye generasjonen utfordret derimot hele totalitarismeskolens grunnlag, både før, etter og samtidig med Stalin. En av de mest sentrale andregenerasjons revisjonister er den australsk-amerikanske historikeren Sheila Fitzpatrick. For henne lå ikke fokuset i måtene Stalin-staten utøvde press på samfunnet generelt, men heller omvendt. Stikk i strid med totalitarismeskolen, som holdt at det under Stalin bare gikk én vei: ovenfra og ned (Fitzpatrick 1986).

Som et ledd i dette var Fitzpatrick særlig interessert i det hun kalte "sosiale historikeres" inntreden i forskningen om Stalinismen. For å forklare sammensetningen av samfunnet har hun også sett til Trotskij og andre Marxisters påstand om en ny "byråraktisk" klasse som hovedsaklig først viste seg på 1930-tallet (Fitzpatrick 1986). I følge Trotskij var dette nye byråkratiet på toppen av samfunnet i Sovjetunionen fra en tid ca 10 år etter revolusjonen. Det var ikke snakk om et *kapitalistisk* byråkrati, men like fullt et byråkrati som ikke lenger var noen garantist for et sosialistisk samfunn (Trotskij 1973, oversatt i Knutsen 1981:119).

Til sist er det også viktig å være klar over Carr-tradisjonen når det kommer til analyser om Stalinismen. For Carr var partiets prinsipper mindre viktig enn de objektive faktorene når det handler om det såkalte "store spranget" fra 1928 (Hjartarson 1993). Deres prinsipper hadde en viss innvirkning, i det at de utelukket visse løsninger, løsninger som for bolsjevikene var politisk umulig å akseptere. Når det kommer til Stalin som person og begrepet revolusjon ovenfra, mente Carr at det var i større grad Stalin som tilpasset seg situasjonen, enn direkte skapte den (Hjartarson 1993).

Kapittel 2

Skolebøker fra 60-tallet

Presentasjon av bøkene og perioden

De to skolebøkene jeg valgte for å representere 60-tallet i denne oppgaven er:

Verdenshistorie av Arne Bergsgård ved Alv H. Helland, utgitt av Cappelen Forlag i 1962, og

Den nyeste tids historie av John Midgaard, utgitt av Aschehoug i 1964.

Arne Bergsgård var en norsk historiker og professor ved Norges lærerhøgskole. Han skrev flere lærebøker i både norsk og internasjonal historie (Store Norske Leksikon) Hans *Verdenshistorie* ble originalt utgitt i 1945, og dekket da perioden 1815-1945. Han døde i 1954, men forlaget fortsatte å publisere nye opplag, som dekket flere og flere år. Jeg bruker 5. opplag, som kom ut i 1962, altså åtte år etter hans død, og dekker perioden 1815-1960. Boken ble fullført av historikeren Alv H. Helland, som i tillegg arbeidet med den andre bokens forfatter, John Midgaard, på en bok om kolonipolitikk på 1700-tallet. John Midgaard skrev ellers flere skolebøker i tillegg til *Den nyeste tids historie*, i blant annet engelsk, norsk historie og verdenshistorie (Bibsys Ask)

Det er flere grunner til at jeg valgte akkurat disse to bøkene. Først og fremst ble Cappelen-boken foreslått av en person fra Cappelen som jeg sendte en e-mail til tidlig i prosessen. Dette gjorde det lettere for meg å finne en passende bok fra Aschehoug gjennom Bibsys Ask. I tillegg var det mulig å låne begge disse bøkene gjennom Universitetsbiblioteket, noe som var veldig viktig for å kunne komme i gang snarest mulig. En tredje grunn er at de ble utgitt bare noen få år innen hverandre. Dette er viktig slik at det er rimelig å anta at de er skrevet på grunnlag av mer eller mindre samme situasjon, særlig med tanke på situasjonen innen historieskriving.

Når jeg først var i prosessen med å velge hvilke perioder jeg skulle basere oppgaven min ut fra, og med det hvilke skolebøker jeg måtte finne, hadde jeg noen antagelser om hva jeg ble å finne i bøkene. På den ene siden visste jeg at de ble skrevet ikke så alt for lenge etter andre

verdenskrig, og av noen som hadde opplevd andre verdenskrig på en eller annen måte. Derfor spekulerte jeg i at kanskje det at Norge var alliert med Sovjetunionen under krigen hadde noe å si for hvordan forfatterne ville fremstille landet. På den annen side ble disse bøkene utgitt tidlig på 60-tallet, da forskningen generelt enda var inne i en storperiode for totalitarismemodellen (Hjartarson 1993). Dette gjaldt først og fremst for USA, men det ville ikke være urimelig å anta at også norske forfattere kunne bli influert av den rådende internasjonale retningen. I tillegg er det viktig å være klar over at dette var en periode da det ikke nødvendigvis var lett å få tak i informasjon om hva som hadde skjedd i Sovjetunionen i Stalintiden. Det skulle gå enda 20 år før Gorbatsjovs glasnost-politikk resulterte i mer åpenhet rundt forholdene på den tiden. Av den grunn forventet jeg nok å finne fremstillinger eller konklusjoner som ble gjort på grunnlag av unøyaktig informasjon, for eksempel tilknyttet terroren eller andre verdenskrig.

Lenin, Stalin og Trotskij

Det som først virker tydelig når man slår opp på den relevante delen av begge skolebøkene er at de i veldig stor grad er fokusert på *personene*, og med det de tre største personlighetene når det kommer til perioden 1924-1953: Lenin, Stalin og Trotskij. I Ascheoug-boka *Den nyeste tids historie* av John Midgaard (1964) er det til og med viet en hel side til en kort beskrivelse av Lenin, Stalin og Trotskijs personlighet og historie før og etter revolusjonen. Dette virker kanskje ikke som så mye, men det får større betydning i lys av den ellers ganske begrensede plassen hvert enkelt emne får. For eksempel er hele perioden 1917-1939 i Sovjet viet 7 sider i samme bok. I Cappelen-boka *Verdenshistorie* av Bergsgård og Helland er den samme perioden viet bare 5-6 sider, men det er verdt å merke seg at den til gjengjeld har et eget kapittel om revolusjonen som blir presentert tidligere i boka.

Hele den interne maktkampen i partiet på midten av 1920-tallet er beskrevet på nærmere en halv side i hver bok, med noen ekstra linjer i *Den nyeste tids historie*. I begge tilfeller er tesen om sosialisme i ett land fremstilt som konflikten hovedgrunn, hvor Trotskij står på den ene siden som tilhenger av verdensrevolusjonen, og Stalin på den andre siden som først ville bygge opp Russland. Her er det interessant å merke seg at begge bøker gjennom hele Stalin-perioden

omtaler det som *Russland*, ikke Sovjetunionen. En forskjell jeg merket meg mellom de to bøkene i delen om den interne striden er hvordan Stalins posisjon rundt sosialisme i ett land beskrives. I *Den nyeste tids historie* (Midgaard 1964:185) er den beskrevet slik:

Stalin derimot var nå kommet til det syn at det hadde lange utsikter med verdensrevolusjonen, og at man måtte samle seg om å gjennomføre en sosialistisk samfunnsordning i Russland, noe han mente godt lot seg gjøre.

Kort og greit beskrevet, og mer eller mindre nøyaktig. Hvor revolusjonens suksess tidligere hadde blitt regnet med å være avhengig av en verdensrevolusjon, og særlig revolusjoner i de industrialiserte landene, ble Stalin nå overbevist om at revolusjonen kunne overleve i Sovjet (Egge 2002). I *Verdenshistorie* (Bergsgård og Helland 1962:140) blir Stalins posisjon beskrevet slik:

Men drømmen om verdensrevolusjonen bleknet mer og mer etter hvert som tilhøva i Europa ble fastere igjen. Dette så Stalin. Han ville først grunnfeste det som alt var vunnet i Russland, og utvikle landet videre til en sosialistisk mønsterstat.

Det som jeg straks merket meg når jeg leste dette var setningen "dette så Stalin." Det fremstilles nesten som om Bergsgård og Helland mente at Stalin hadde rett i dette. Det kan hende det bare var en uheldig formulering, og uansett ville det være umulig for meg å vite hva forfatteren mente med akkurat det. Det var bare en interessant formulering som jeg ville peke på.

Et moment som holder seg gjennom begge bøkene er at det på ingen steder blir nevnt navn som Bukharin, Kamenjev eller Zinovjev. Dette er forståelig både med tanke på plassmangel og med tanke på at man ikke vil byrde elever med *for* mange forskjellige navn, om situasjonen kan beskrives godt uten. Men hvor Midgaard i *Den nyeste tids historie* i det minste nevner at det bare var *særlig* Stalin og Trotskij som kjempet om makten, fremstiller Bergsgård og Helland i *Verdenshistorie* det som om de var de eneste som var involverte. Det kan hende jeg legger for mye inn i en liten formulering, men jeg mener at dette også kommer litt frem når det sies at Stalin vant kampen. I *Den nyeste tids historie* (1964:141) står det: "striden endte i 1927 med seier for Stalin. Trotskij ble forvist." Noe som opprettholder bokens fokus på Trotskij og Stalin, uten å utelukke andre. I *Verdenshistorie* (1964: 185) står det derimot "Stalin vant i denne

striden med Trotski, og Trotski måtte rømme landet." En liten forskjell, men som for meg igjen virker å fremheve tanken om at det var Trotskij mot Stalin, og *bare* Trotskij mot Stalin.

I tillegg fant jeg også at fokuset i litt for stor grad er på "sosialisme i ett land", og i litt for liten grad om NEP og industrialiseringsdebatten. Dette er kanskje ikke så rart med tanke på at fokuset i begge bøkene er på Trotskij og Stalin, og industrialiseringsdebatten gikk i større grad mellom Zinovjev og Kamenjev på den ene siden og Bukharin på den andre (Egge 2002:151. I tillegg skal det sies at begge på forskjellige måter gjør litt opp for dette. Bergsgård og Helland åpner for eksempel hele avsnittet om maktkampen med "Trotski fordømte NEP", og peker på at han krevde en renere kommunistisk politikk. I tillegg åpner den hele kapittelet med et eget avsnitt om NEP, og nevner den harde motstanden Lenin møtte når han tvang igjennom politikken (s.139). I *Den nyere tids histories* tilfelle beskriver Midgaard det hvordan Stalin i tillegg til "sosialisme i ett land" ville ha en omfattende modernisering og industrialisering av Russland.

5-årsplan, kollektivisering og terroren

Likheten mellom de to bøkene fortsetter, da begge to videre handler om 5-årsplanen og industrialiseringen, og så kollektiviseringen. Men selve fremstillingen av særlig den første 5-årsplanen er litt forskjellig. *Den nyeste tids historie* (Midgaard 1964:187f) presenterer planen som en blandet suksess: "På en rekke områder klarte russerne å fordoble produksjonen og mer til de neste 5 årene. På andre områder gikk det ikke fullt så godt". Kort og greit, og en påstand som på mange måter er nøyaktig. På noen områder *var* den første perioden vellykket.

Industrinivået var høyere enn før verdenskrigen, og det ble bygget hele 1500 nye fabrikker (Mawdsley 2011:104). Det presiseres ikke i *Den nyeste tids historie* på hvilke områder det gikk bra og hvilke det gikk dårlig, men det kan forklares ved plassmangel, og muligens at det ikke er noe som elever *må* kunne for å forstå 5-årsplanenes suksesser og problemer.

Verdenshistorie (Bergsgård og Helland 1962:141) presenterer et bilde som i kanskje litt for stor grad er positivt. "På noen få år gjorde virkelig det gamle bondelandet Russland, som ennå i mange måter levde i middelalderlige tilstander, spranget til å bli et moderne industriland". Det

skal sies at boken også sier at planen lyktes "stort sett", men den viser fortsatt et litt mer positivt bilde enn Midgaard i *Den nyeste tids historie*. Begge bøkene summerer i et par setninger opp hva som ble fokusert på i den første planen, og hva som ble fokusert på i den andre.

Når det gjelder kollektiviseringen er det en liten forskjell i bøkernes vinkling på situasjonen. Jeg er forsiktig med å være for bastant, siden det i dette tilfellet igjen er snakk om ca en halv side hver, men bruken av plassen er helt klart litt forskjellig. Midgaard bruker store deler av plassen i *Den nyeste tids historie* på å forklare hvordan tvangskollektiviseringen foregikk rent organisatorisk. Det beskrives hva hver enkelt bonde kunne regne med å få beholde, og det snakkes om "kolkhóser" og "sovkhóser" (1964:186). Til sist er det et lite avsnitt som forklarer at dette likevel ikke førte til økte kornavlinger, og en setning om motstanden den møtte fra bøndene.

I *Verdenshistorie*, derimot, fokuserer Bergsgård og Helland på bøndenes forhold til kollektiviseringen. Det snakkes om bøndenes motstand mot kommunismen, og forklarer hvordan kulakene, "velstands bøndene", ble straffet av regjeringen. Boken nevner også en av de etter min mening mer interessante delene ved kollektiviseringen: Stalins retrett. Som jeg nevnte i min gjennomgang av perioden i det første kapittelet så partiet seg nødt til å gå tilbake på store deler av tvangskollektiviseringen, og Stalin holdt en tale hvor han snakket om "svimmel av framgang" og skyldte på overivrige partikadre (Egge 2002:168). Bergsgård og Helland forklarer her at bøndene igjen fikk rett til et mindre jordstykke, samt noen husdyr til privat bruk (1962:142). Midgaard nevner også at de fleste bønder hadde rett til disse tingene, men i motsetning til Bergsgård og Helland gjør han det ikke i sammenheng med kollektiviseringens retrett på denne tiden.

Videre snakkes det i *Verdenshistorie* om hvordan mange følte at regjeringen hadde gitt etter for bøndene, samt innføringen av Stakhanovsystemet, hvor 10-15% av arbeiderne fikk vesentlig høyere lønn enn andre arbeidere (Acton 1995:224). Alt i alt tar boken med dette for seg en vesentlig del av perioden som *Den nyeste tids historie* ikke nevner, altså "det store tilbaketog". Dette knyttes så opp mot moskvaprosessene, selv om selve navnet aldri blir nevnt. Her var det interessant å merke at forrige dels fokus på de store personlighetene holder

også her, da det skrives at "Trotski hadde mange tilhengere i Russland (Bergsgård og Helland 1962:142)". På den ene siden snakkes det om en tydelig *opposisjon*, noe vi har sett blir knyttet opp mot Trotskij. Nå vet vi at det i stor grad ble brukt tortur for å trekke ut innrømmelser fra de anklagde, samt at mange gav etter for å beskytte familie og venner (Egge 2002:184), men det var særlig i begynnelsen mange som mente at tilståelsene var bevis nok for deres skyld. Særlig det at terroren blir knyttet opp mot Trotskij kan henge sammen med et slikt syn, da Kamenjev og Zinovjev ble anklaget for å samarbeide med den landsforviste Trotskij (Nielsen 1981:53). Samtidig fremstilles det ikke som om Stalin var på noen måte "uskyldig" i det hele. Inntrykket jeg får er at hvorvidt forfatterne trodde anklagene var sanne eller ikke, mente de uansett at det var en terroristisk prosess satt i gang av Stalin (Bergsgård og Helland 1962:142).

Det kan anes noe av det samme i *Den nyeste tids historie*. "Stalins politikk hadde mange motstandere", står det (Midgaard 1964:187), og det snakkes igjen om den "ledende opposisjonen innen kommunistpartiet". Samtidig presiserer han derimot at mange av de som ble sent i fengsel eller fangeleirer bare ble sendt på mistanke. Til sist kommer det verken i *Verdenshistorie* eller i *Den nyeste tids historie* frem at anklagene mot denne "ledende opposisjonen" i veldig stor grad var fabrikkerte. Men Stalin fremstilles likevel som en tyrann som hensynsløst slo ned på all motstand, reell eller mistenkt.

Selv om kapitlets oppsett i de to bøkene i stor grad er det samme, er det noen forskjeller. I *Den nyeste tids historie* utdyper Midgaard litt om Sovjetunionens antireligiøse politikk og arbeidet med utdanning fra den første femårsplanen og utover. Bergsgård og Helland snakker også kort om utdanningen, men fokuserer mest på kvinnens forandrede rolle i samfunnet, og knytter det igjen tilbake til "det store tilbaketog" (1962:143). Videre er det viet en hel side til en kort gjennomgang av den nye grunnloven av 1936 og samfunnsforholdene på den tiden, med noen kritiske kommentarer: "generalsekretæren (...) er i virkeligheten diktator", og "det hemmelige politiet arbeider likevel framleis og gjør livet utrygt" (1962:144).

Østfronten som parentes eller paragraf?

Når man ser på kapittelet om den andre verdenskrig blir det straks tydelig at Midgaards *Den nyeste tids historie* i større grad enn Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* går detaljert inn på Sovjets rolle i krigen. Dette trenger i ikke utgangspunktet å bety så mye, da selve kapittelet er noen sider lengre i *Den nyeste tids historie*. Der går kapittelet om andre verdenskrig fra side 205 til side 218, mens det i *Verdenshistorie* går fra side 168 til side 177, samtidig som sidenes dimensjon i begge bøkene er omtrent den samme. Med en slik forskjell i antall sider sier det seg selv at man ikke kan forvente at begge bøkene fremstiller samme emne på en like bred måte. Men samtidig virker det helt klart at Sovjet har fått en større *del* av kapittelet i *Den nyeste tids historie*, og et større fokus på detaljene. Dette kommer særlig frem om man sammenligner delene fra Sovjets inntreden i krigen og til 1943 i begge bøkene.

I *Verdenshistorie* beskrives det veldig kort hvordan Tyskland satte i gang en lynkrig mot Sovjet (eller Russland, slik det omtales i begge bøkene), og hvordan russerne sakte trakk seg tilbake, "men hærene deres lot seg ikke knuse (Bergsgård og Helland 1962:172)." Dette er en uttalelse som mange av dagens historikere ville sagt seg uenig med. Det stemmer at de Sovjetiske styrkene tok i bruk den såkalte "brente jords taktikk" (Marples 2011:138), men det er ikke mulig å komme bort fra at krigens første måneder var en enorm tragedie for Sovjet. Mawdsley kaller det i *The Stalin Years* (2003:81) "the worst defeat ever suffered in any war". I tillegg til at nærmere 3 millioner sovjetiske soldater ble tatt til fange av tyskerne i krigens første periode, befant store deler av Sovjets industrielle og agrikulturelle kapasitet seg i områder som nå ble okkupert av tyskerne (Acton 1995:244). En annen kommentar i jeg fant besynderlig var "lynkrigen mot øst var mislykt, som den året før var mislykt mot vest (Bergsgård og Helland 1962:172)." Nå handler min oppgave utelukkende om fremstillingen av Sovjet, men jeg vil ikke si at lynkrigen var mislykket mot verken øst eller vest, i den grad noen taktikk kunne være vellykket. I den grad Bergsgård og Helland tar for seg detaljer er det ved å først nevne Leningrad og Moskva som mål for tyskerne under det første angrepet, og så Stalingrad i sitt angrep etter den russiske motoffensiven.

I *Den nyeste tids historie* er østfronten i den første perioden viet større plass. Også her nevnes "den brente jords taktikk", her ved navn, samt at den russiske motstanden var sterkere enn

forventet. Men samtidig forklares det at russerne "led svære nederlag" og "overlot store områder av sitt land til tyskerne" (Midgaard 1964:211). Her har Midgaard også satt inn et kart over østfronten, med frontlinjer fra 1941 og 1942, samt navnet på viktige byer. Slike kart er noe jeg som elev likte veldig godt, og noe jeg som lærer planlegger å bruke flittig i undervisningen. Jeg husker selv at det var mye lettere å forstå hendelsesforløpet til noe slikt som andre verdenskrig om det var illustrert på en lignende måte. Lik *Verdenshistorie* nevnes Leningrad, Moskva og så Stalingrad, men her brukes det noen ekstra linjer på å forklare situasjonen. I tillegg nevnes det i *Den nyeste tids historie* et særdeles viktig aspekt ved Sovjet under verdenskrigen, nemlig flyttingen av industri østover (Midgaard 1964:212). Nettopp dette nevnes av Egge som en av grunnene til at Sovjetunionen til slutt seiret (2002:199). Til sist vies det noen linjer samt et bilde til marskalk Georgij Zjukov (Sjukov i *Den nyeste tids historie*), noe jeg fant litt interessant i lys av bokens fokus på "hovedpersonene" Lenin, Trotskij og Stalin tidligere i boken. Zjukov nevnes her i sammenheng med de nye, relativt uerfarne generalene som slo gjennom under krigen, et annet aspekt som Bergsgård og Helland har hoppet over. Krigens slutt, med tanke på Sovjets involvering, blir fremstilt ganske likt i begge bøkene. Det beskrives i begge kort hvordan Sovjetiske tropper hadde kjempet seg gjennom Russland, Øst-Europa og til slutt til Berlin.

Verdenskrigens slutt, den kalde krigens begynnelse

Både *Verdenshistorie* og *Den nyeste tids historie* har ett relativt begrenset fokus på tiden etter andre verdenskrig, noe som kanskje ikke er så rart med tanke på at begge bøkene ble skrevet og kom ut tidlig på 60-tallet, ikke så lang tid etter selve perioden. Igjen er det Midgaard som har størst fokus på Sovjets rolle i etterkrigstida. Bergsgård og Helland forklarer det manglende sambandet mellom øst og vest er som et "jernteppe" (1962:179), og fokuserer på den vestlige siden av den kalde krigen, med Sovjet som begrunnelse for dannelsen av NATO i 1949. I *Den nyeste tids historie* er det igjen et par nyttige kart: først av landavståelser etter andre verdenskrig, og så et kart av Europa og østkysten av USA med medlemsstatene i henholdsvis NATO og Warszawa-pakten fargelagt (Midgaard 1964:224 og 226). Videre beskrives dannelsen

av Øst-Tyskland, med en interessant fotnote til navnet "Den tyske demokratiske republikk" som presiserer at "i den kommunistiske verden har mange ord en annen mening enn i den vestlige (1964:222)." Her beskriver han også dannelsen av NATO, men med et samtidig blikk på hvordan Sovjetunionen oppfattet den: "et angrepsredskap rettet mot de kommunistiske stater (1964:227)." Videre nevnes gjenopprettelsen av Komintern, nå kalt Kominform.

Den nyeste tids historie fokuserer nok også i større grad enn *Verdenshistorie* på Stalins død og dens konsekvenser. Riktignok nevner *Verdenshistorie* at Khrusjtsjov "har nok hatt lettere for å komme på talefot med statsmennene i vest (Bergsgård 1962:186)", men dette har en ganske detaljert beskrivelse i Midgaards bok. Noe jeg syntes var særlig interessant med denne beskrivelsen er inkluderingen av flere enn bare de to "hovedpersonene", Stalin og Khrusjtsjov. Det var noe vi så i delen om maktstriden på 20-tallet i begge bøkene, og nå også om Stalins død i *Verdenshistorie*. Men i *Den nyeste tids historie* forklarer Midgaard at det først var Malenkov som hadde makten i en kort periode, før Bulganin tok over, og til slutt Khrusjtsjov (Krusjtsjov i boken) i 1958. Her blir også Khrusjtsjovs angrep på Stalin og Stalinismen nevnt, i motsetning til i *Verdenshistorie*.

Kapittel 3

Skolebøker fra 80-tallet

Presentasjon av bøkene og perioden

De to skolebøkene jeg valgte for å representere 80-tallet i denne oppgaven er:

Verden 2 etter 1850 av Asle Sveen og Svein A. Aastad, utgitt av J. W. Cappelens Forlag A. s i 1983, 6. opplag fra 1989, og

Norges- og verdenshistorie etter 1850 av Bjørn Bjørnsen, utgitt av Aschehoug i 1985.

Bjørn Bjørnsen er en norsk journalist, forfatter og mangeårig medlem av Arbeiderpartiet. Han har skrevet flere bøker, blant annet om andre verdenskrig og kriminalpolitikk, og har i tillegg til *Norges- og verdenshistorie* skrevet en lærebok om film, *Filmkunnskap* (Store Norske Leksikon #2) Asle Sveen og Svein A. Aastad er begge cand. philol. med historie hovedfag fra Universitetet i Oslo. De har jobbet sammen på mange lærebøker i historie for både videregående og ungdomsskolen i over ti år (Cappelen Damm #1 og #2).

Som med bøkene fra 60-tallet er det flere grunner til at jeg valgte akkurat disse bøkene. Sveen og Aastads Cappelen-bok *Verden 2 etter 1850* valgte jeg først og fremst fordi den ble anbefalt av samme person fra Cappelen som foreslo deres mest brukte bok fra 60-tallet, *Verdenshistorie*. Den eldre boken ble jeg nødt til å få tak i gjennom universitetsbiblioteket, men denne var jeg så heldig å få tilsendt direkte fra denne personen, sammen med deres nyeste bok, *Historie Vg3*. Akkurat boken jeg bruker er 6. opplag fra 1989, men første opplag kom ut i 1983. Så vidt jeg kan skjønne ble det bare foretatt betydelige forandringer i andre opplag, så den er fortsatt i aller høyeste grad relevant for min oppgave. Når jeg allerede hadde en passende bok fra Cappelen var det ikke vanskelig å finne en fra Aschehoug, igjen gjennom universitetsbiblioteket og Bibsys Ask.

Det er særlig to ting som gjør at *Norges- og verdenshistorie etter 1850* passer fint sammen med *Verden 2 etter 1850*. Bjørnsens bok kom ut i 1985, altså bare et par år etter den originale

datoen for Sveen og Aastads bok. Den andre grunnen vises av begge bøkens navn. Begge tar for seg samme periode. Nå ville jeg selvsagt uansett brukt bøker som tar for seg akkurat min periode, men det at de opererer på samme grunnlag vil gjøre det lettere og rimeligere å sammenligne dem. Bjørnsen tar selvsagt for seg både Norges- og verdenshistorie, men det kan være interessant å se hvilke konsekvenser det har hatt i forhold til Sveen og Aastads bok.

Som med bøkene fra 60-tallet hadde jeg noen tanker på forhånd om hva jeg forventet å finne i disse bøkene. Da de ble skrevet og utgitt var det ikke lenger først og fremst totalitarismeskolen, som hadde stått så sterkt internasjonalt når bøkene fra 60-tallet kom ut, som rådet. Hvor det med totalitarismeskolen i størst grad hadde vært statsvitere som dominerte sovjetforskningen, var det nå en lang rekke historikere som ble kjent som andre generasjons revisjonister, og som gjerne kalte seg sosiale historikere (Fitzpatrick 1986:358). Med det regnet jeg med å finne et litt dypere bilde av det Sovjetiske samfunnet enn jeg fant i *Verdenshistorie* og *Den nyeste tids historie*. Samtidig var dette en periode hvor Sovjetunionen sakte begynte å åpne seg når det kommer til informasjon. Det var enda noen få år til Gorbatsjovs Glasnost politikk, men det ville være rimelig å regne med analyser basert på mer nøyaktig informasjon enn de som kom 20 år tidligere.

Den utspekulerte Stalin

Noe som blir klart så snart man slår opp på den relevante perioden i bøkene fra 80-tallet er at selve omfanget er en god del større enn bøkene fra 60-tallet. Sidene er både fysisk større og flere, selv om det også er forskjeller her mellom de to bøkene selv. Samtidig virker det straks klart at de presenterer et litt mer nyansert bilde enn de forrige bøkene. Riktignok er det enda i stor grad de store personlighetene det fokuseres på, men som jeg nevnte tidligere kan dette rett og slett forklares ved at det er snakk om bøker for skolen; det ville vært uhensiktsmessig å ha med mange detaljer som ikke er nødvendige for å kunne forstå perioden. Både Sveen og Aastads *Verden 2* og Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* tar for seg partistriden med et klart fokus på motsetningene mellom Stalin og Trotskij. Samtidig går begge bøkene kort inn på motsetningene mellom Lenin og Stalin gjennom Lenins "testamente". I tillegg til dette nevner

Sveen og Aastad i *Verden 2* også motsetningene mellom Lenin og *Trotskij*, både når det kommer til NEP og hans "testamente" (1989:160f). Bjørnsen tar kort for seg Trotskij's motstand mot NEP i *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen 1985:168), men knytter Lenins brev bare opp mot Stalin.

En tydelig linje ved Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* og Midgaards *Den nyeste tids historie* fra henholdsvis 1962 og 1964 var at partikonflikten ble fremstilt som om den nesten utelukkende handlet om Stalin og Trotskij. Dette skjer delvis også i *Verden 2* og *Norges- og Verdenshistorie*, men begge bøkene utvider det noe. Riktignok nevner verken Sveen og Aastad eller Bjørnsen heller her navn som Bukharin, Kamenjev eller Zinovjev, men posisjonene deres blir i mye større grad enn de tidligere bøkene fremstilt. I *Verden 2* snakker Sveen og Aastad blant annet ikke direkte om Trotskij mot Stalin, men heller om de forskjellige fløyene. Trotskij's posisjon, eller Trotskij-fløyens posisjon, blir mer omfattende presentert enn i bøkene fra 60-tallet. Hvor det der stort sett enten ble fokusert på verdensrevolusjonen eller NEP, gir *Verden 2* et mer nyansert bilde, med flere faktorer som spilte inn:

"Forenklet kan en si at Trotskij-fløyen mente at NEP burde avvikles snarest mulig. (...) Sovjetunionen burde dessuten satse mer på tungindustri slik at landet raskest mulig kunne skape et grunnlag for egen maskinproduksjon [sic]. Dessuten mente de at det fortsatt var viktig å stimulere revolusjonen i andre land slik at Sovjetunionen raskest mulig kunne få hjelp av vennligsinnete stater (Sveen og Aastad 1989:161)."

Et godt eksempel på Sveen og Aastads nyanserte fremstilling i *Verden 2*, særlig i forhold til de forrige bøkene, kan ses når de sier: "Stalin holdt seg lenge i bakgrunnen under denne diskusjonen". Dette menes særlig i forhold til NEP striden, og det stemmer at Stalin ikke på noe tidspunkt var den fremste lederen for verken den ene eller den andre posisjonen. Særlig Trotskij var sterkt imot fortsettelsen av NEP politikken, med god støtte fra Preobrazjenskij. På den andre siden sto først og fremst Bukharin, som (Egge 2002:142f). Nå er det som tidligere nevnt ingen tegn til navnene Preobrazjenskij eller Bukharin i noen av bøkene fra verken 60- eller 80-tallet, men det er like fullt interessant hvordan Stalin ikke nødvendigvis står i sentrum av *alt* i Sveen og Aastads fremstilling. En liten ting som må nevnes er at de i *Verden 2* fremstiller det som om partistriden i realiteten foregikk i 1927, og ikke gjennom flere år, ved setningen "i løpet av 1927 klarte Stalin å utmanøvrere Trotskij" (Sveen og Aastad 1989:161). Det ville nok

vært rimeligere å si at utmanøvreringen begynte så tidlig som i 1924, og at det som skjedde i 1927 bare var "spikeren i kista".

Bjørnsen har nok i *Norges- og verdenshistorie* en litt mindre grundig fremstilling av striden. Riktignok forklares det i et avsnitt om NEP hvordan Trotskij var forarget over at Sovjetunionen var "spekulantenes paradys (1985:168)", men i avsnittet om selve striden er det først og fremst fokus på motsetningene mellom verdensrevolusjonen og "sosialisme i ett land" (1985:169). Samtidig må det sies at han i løpet av én setning får til en god fremstilling av Stalins rolle i konflikten som en helhet: "I tur og orden fikk Stalin sine motstandere ekskludert fra partiet, også dem han hadde samarbeidet med tidligere". Igjen et fravær av *navn*, men det får frem et viktig aspekt av Stalin som person, nemlig hans villighet til å spille begge sider og utnytte tidligere allierte.

Dette er noe som også kommer frem i første setning av neste delkapittel i *Verden 2*: "etter dette gikk Stalin over til Trotskij-fløyens økonomiske politikk, men denne politikken ble mer ytterliggående enn noen hadde tenkt seg (Sveen og Aastad 1989:161f)." Denne setningen er slående lik noe Edward Acton skriver i *Russia, the tsarist and soviet legacy*: "At the very time the Party leadership under Stalin and Bukharin were denouncing the 'super-industrialists' and reaffirming NEP, they were also adopting ever more ambitious plans for investment in heavy industry (1995:205f)."

Femti eller hundre år

Underoverskriften jeg har brukt her er en del av den kjente uttalelsen av Stalin fra 1931, som jeg har sitert tidligere i oppgaven (s.9). Den var ikke å finne i verken *Verdenshistorie* eller *Den nyeste tids historie* fra 1960-tallet, muligens rett og slett på grunn av plassmangel, men interessant nok finnes den i både *Verden 2* (s164) og *Norges- og verdenshistorie* (s170). I Begge bøkene settes den også i slutten av delkapittelet om femårsplanene og kollektiviseringen, noe som fungerer fint som en måte for å forklare motivasjonene bak Stalins handlinger.

Hvor det var min mening at bøkene fra 60-tallet hadde en i overkant positiv fremstilling av industrialiseringen og kollektiviseringens resultater, er dette ikke noe som går igjen i bøkene fra

80-tallet. Begge legger frem de optimistiske målene for industrialiseringen og kollektiviseringen, og legger ikke skjul på at det var en del entusiasme rundt det hele. "Hva de manglet i kunnskap, tok de igjen i entusiasme" skriver Bjørnsen (1985:170) i *Norges- og verdenshistorie*, og henviser til de mange unge som ble mobilisert av ungdomsorganisasjonen Komsomol. På samme måte beskriver Sveen og Aastad reaksjonene i begynnelsen i *Verden 2* (1989:162): "til å begynne med strømmet det inn optimistiske rapporter". Men i begge bøkene beskrives også særlig bøndenes problemer med tvangskollektiviseringen. I *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen 1985:170) beskrives det hvordan kulakkene ble tvunget til å slutte seg til kollektivene, og om de nektet ble de "deportert eller drept", samtidig som Sveen og Aastad i *Verden 2* (1989:162) presiserer at "det var ikke bare kulakkene som gjorde motstand mot kollektiviseringen", men også småbøndene.

Videre har forfatterne i begge bøkene fått med "det store tilbaketog". I bøkene fra 1960-tallet ble det ikke nevnt i *Den nyeste tids historie* av Midgaard, og viet noen linjer i *Verdenshistorie* av Bergsgård og Helland. Men i begge bøkene fra 1980-tallet er det en vesentlig del av fremstillingen. Både Sveen og Aastad og Bjørnsen forklarer overgangen fra likelønnsprinsippet til et system om lønn etter innsats. De tar i begge bøkene også for seg Stakhanov-kampanjene, på litt forskjellige måter. I *Verden 2* knyttes det opp mot en innskjerping av arbeidsmoralen: "Såkalte 'sjokkarbeidere' som over [sic] arbeidskvoten, ble høyt premiert både når det gjaldt lønn og offentlig oppmerksomhet (Sveen og Aastad 1989:168)." I *Norges og verdenshistorie* blir systemet tatt opp i forhold til de nye forholdene i kulturmiljøet, hvor det nå var "teknikerne, byråkratene og stakhanovitter som arbeidet mer enn kvoten" som var "nasjonens helter" (Bjørnsen 1985:170). Denne innstramningen i kulturmiljøet kommer også frem i *Verden 2*, hvor Sveen og Aastad forklarer at det i 1930-årene ble mye mindre av den typen eksperimentell kunst som hadde hatt gode vilkår i 1920-årene (1989:168).

Sosiale forhold

Til tross for store likheter mellom bøkene, både i form og innhold, kommer forskjellene litt frem i fremstillingen av kollektiviseringen, hvor det i *Verden 2* er et litt større fokus på småbøndene.

Men det kommer i størst grad frem når man kommer til delkapittelet i *Verden 2* som heter "sosiale forhold" (s.165). Sveen og Aastad vier hele tre sider til dette kapittelet, noe som er like langt som delkapittelet "planøkonomi og femårsplaner", og lengre enn kapittelet om partistriden. hvor *Verden 2* skiller seg mest ut fra *Norges- og verdenshistorie*, og i enda større grad fra *Den nyeste tids historie* og *Verdenshistorie* fra 1960-tallet, er dens fokus på kvinnes rolle i det nye Sovjetiske samfunnet.

En stor del av kapittelet er viet til kontrasten mellom kvinnesituasjonen og den sosiale situasjonen generelt i tiden like etter revolusjonen, og fra midten 1930-tallet. I begynnelsen fokuseres det på Aleksandra Kollontaj, som var folkekommisær for sosiale forhold i noen år, og jobbet for å fremme kvinnesaken gjennom blant annet utdanning og en utfordring av mannens herredømme over familien (Acton 1995:184). Sveen og Aastad forklarer i kapittelet hvordan hun støttet byggingen av blant annet barnehager og helsestasjoner, og at hennes innsats for kvinnesaken fikk tragiske resultater i mange muslimske deler av Sovjetunionen (1989:166). Deretter går Sveen og Aastad inn på måten forholdene forandret seg på 1930-tallet, blant annet gjennom en strengere skilsmisselovgivning. forbud av abort og økt fokus på at kvinner skulle ha mange barn. Dette er en fremstilling som er ganske forskjellig fra den som var i bøkene fra 60-tallet, hvor Midgaard i *Den nyeste tids historie* ikke nevner det i det hele tatt, og den i Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* er viet en enkelt setning hvor det sies at "kvinnen ble likestilt med mannen (1962:143)."

Selv om skolebøkene natur gjør at det er vanskelig å med sikkerhet knytte dem opp mot en spesifikk strømning innen sovjetforskningen fra en tid eller en annen, er dette et av de klarere tilfellene. Hvor det i totalitarismeskolen i all hovedgrad ble fokusert på realpolitikken, har revisjonistene en større sosial vinkling. Det som er skrevet om kvinnesituasjonen i *Verden 2* kan ses igjen i blant andre Sheila Fitzpatrick, som skrev mye om samfunnets utvikling før og under Stalin tiden. Blant annet tar hun opp problemstillinger som ble presentert av Sveen og Aastad i *Verden 2*, for eksempel forandringene ved abortloven, skilsmisser og ikke minst fokuset på mødre med mange barn (Fitzpatrick 1999:155f). Akkurat dette arbeidet fra Fitzpatrick kom først ut i 1999, altså flere år etter *Verden 2 ble skrevet*, men det er bare et ledd i en bredere sosial forskning som kom frem på 80-tallet.

Et siste men godt eksempel på likheten mellom Fitzpatrick, en selverklært andre generasjons revisjonist og sosial historiker, og det aktuelle kapittelet i *Verden 2* er hvor det i skoleboken står: "men konene til mennene som ble tatt [under utrenskningene], mistet ofte arbeidet, og de kunne også bli fratatt leiligheten dersom de ikke skilte seg fra mannen (1989:167)." Dette er til forsvikling likt Fitzpatricks undersøkelser av samme problemstilling: "In October 1937, the Finance Ministry issued a secret instruction that benefits would no longer be paid to women whose husbands had been exposed as enemies of the people (1999:156)."

Terror og tortur

Hvor terroren og moskvaprosessene bare ble viet noen få linjer i et lite avsnitt både i *Verdenshistorie* og i *Den nyeste tids historie*, har dette forandret seg i bøkene fra 1980-tallet. I Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* er det fordelt over tre delkapitler, og viet mere plass enn noe annet enkelt tema under denne perioden bortsett fra andre verdenskrig. I Sveen og Aastads *Verden 2* er det respektive kapittlet litt mindre enn det tidligere nevnte "sosiale forhold", og ikke nevneverdig forskjellig fra f. eks partistriden eller femårsplanene og kollektiviseringen. Men med tanke på at hele perioden fra NEP til 1939 er viet 11-12 sider, er nivået av detaljer fortsatt langt over det som ble funnet i bøkene fra 1960-tallet. Denne forskjellen i nivået av detaljer er det som først og fremst skiller bøkene fra 1960-tallet og bøkene fra 1980-tallet. Dette forklarer Sveen og Aastad delvis selv: "men skikkelig opplysninger om tvangsarbeidslirene fikk ikke verden før etter den såkalte avstaliniseringen i 1956 (1989:164)". Dette var bare noen få år før de eldste bøkene ble gitt ut, og selv da var det 5. opplag av den ene (*Verdenshistorie*) og 5. utgave av andre (*Den nyeste tids historie*).

Både *Verden 2* og *Norges- og verdenshistorie* har det største fokuset på moskvaprosessene, men begge bøkene vier også noe plass til å forklare den andre delen av terroren. I *Norges- og verdenshistorie* forklares det hvordan politiet foretok "summeriske arrestasjoner av fagforeningsfolk, medlemmer av bestemte organisasjoner eller med en familiebakgrunn som Stalin fant mistenkelig (1985:172)," og at det ble bygd fangeleirer hvor "hundretusener, kanskje millioner av mennesker forsvant (1985:172)". I *Verden 2* forklares hvordan disse fangene ble

brukt til å byggeprosjekter i "harde klimatiske områder (1989:165)." Det er særlig en ting ved Sveen og Aastads fremstilling i *Verden 2* som jeg merket meg. Det gjelder overgangen i boken fra moskvaprosessene til resten av terroren: "men det var bare et lite antall som ble stilt for retten (1989:165)." Dette er et veldig viktig poeng. Det er noe som i svært liten grad kom frem i bøkene fra 1960-tallet, og som heller ikke direkte blir nevnt av Bjørnsen i *Norges- og verdenshistorie*. Moskvaprosessene har fått særlig oppmerksomhet på grunn av personene som ble tiltalt og henrettet, men de aller fleste som ble rammet hadde ingen tilknytning til de øvre delene av kommunistpartiet, som dette sitatet fra Evan Mawdsley viser:

"The Great Terror of 1937-1938 was most deadly among those who from their past records or their social origins were regarded as hostile to Soviet power - recidivist criminals, veterans of the White Army, former kulaks, former members of the middle class (Mawdsley 2003:96f)."

Samtidig er ikke Sveen og Aastad helt inne på det samme som Mawdsley, da det videre står at det var "særlig partimedlemmer (1989:165)" som ble sendt til tvangsarbeidsleirene. Det var en stor mengde personer med tilknytning til partiet som ble sendt også, men ikke en majoritet sett i helhet. Dette kan nok delvis forklares ved at det enda var noen år før Sovjetunionens fall førte til større åpenhet rundt hvor mange og hvem som endte opp i leirene.

Som jeg nevnte tidligere fokuserer begge bøkene først og fremst på Moskvaprosessene. Det var fremstillingen av prosessene jeg tenkte på når jeg skrev underoverskriften for denne delen, "terror og tortur". Som jeg viste tidligere ble det ikke sagt noe verken den ene eller den andre veien om hvorvidt de tiltalte virkelig var skyldige. Tilståelsene ble ikke engang nevnt. Dette har også forandret seg i de nyere bøkene. Andre aspekter ved prosessene forklares i begge bøkene; blant annet blir den påståtte koblingen mellom de tiltalte og Trotskij nevnt i *Verden 2* (1989:164), og Bjørnsen går i *Norges- og verdenshistorie* litt inn på innvirkningen Moskvaprosessene hadde på vestlige kommunister og sympatisører og deres tilknytning til Sovjetunionen.

Men i begge bøkene er det nettopp skyldens spørsmål som vies mest fokus, et spørsmål som ikke engang var et tema i de eldste bøkene. Bjørnsen går i *Norges- og verdenshistorie* litt nærmere inn på hva man mente i samtiden, men i begge bøkene pekes det på at det ved flere

tilfeller ble bevist at de tiltalte ikke kunne ha vært der de tilsto å være, møtt personer de tilsto å møte, osv (Bjørnsen 1985:172 og Sveen og Aastad 1989:1964f). I *Moskvaprocessene og stalinismen*, fra samme tiår som skolebøkene, viser Jens Petter Nielsen nettopp dette, blant annet ved å selv vise til Dewey-kommisjonen fra 1937 (Nielsen 1981:61).

Når det gjelder årsakene til terroren gjør Bjørnsen i *Norges- og verdenshistorie* i større grad enn *Verden 2* et forsøk på å forklare det. Dette gjøres delvis gjennom personen Stalin: "mye tyder på at Stalins sinnstilstand begynte å nærme seg forfølgelsesvannvidd, og at han så lenge hadde drevet sitt nådeløse spill med mennesker og skjebner at han hadde mistet normal vurderingsevne (1985:173)." Samtidig tar han i boken opp en annen veldig viktig del av årsaksforklaringen: "politi og påtalemyndigheter gikk helt fra konseptene (1985:172). Disse to til sammen gir et mer nyansert bilde enn mange teorier gjennom årene, som har fokusert fullstendig på Stalins personlighet, eller et naturlig resultat av det Sovjetiske systemet (Egge 2002). I tillegg fremstilles mordet på Kirov i 1934 i boken som "startskuddet" på terroren. Kirov nevnes ikke ved navn, bare som "partisekretæren i Leningrad", men til sammen gir Bjørnsen i løpet av et par sider et ganske grundig og oversiktlig bilde av et i utgangspunktet veldig kompleks emne.

Sosial eller militær historie?

Overskriften er litt satt på spissen, men når man sammenligner kapitlene om andre verdenskrig i *Verden 2* og *Norges- og verdenshistorie* blir det straks klart at de har møtt emnet på en litt forskjellig måte. Bøkene behandler stort sett de samme hendelsene, men med ganske forskjellige vinklinger og bruk av plass. Dette gjelder delene som omhandler Sovjetunionen, men også resten av krigen.

Bøkene åpner på mer eller mindre samme måte, med en beskrivelse av Tysklands invasjon av Polen, og Sovjetunionens involvering fra den andre siden. I begge har Molotov-Ribbentrop traktaten blitt beskrevet (men ikke navngitt) tidligere; ved slutten av kapittelet før i *Verden 2*, og i et lite avsnitt helt i begynnelsen av det aktuelle kapittelet i *Norges- og verdenshistorie*. Videre blir det i begge bøkene skrevet om vinterkrigen. Den har sitt eget avsnitt med

underoverskrift i *Norges- og verdenshistorie*, men bortsett fra det er krigen til nå behandlet stort sett på samme måte, og med samme innhold. Krigens blir likt beskrevet, med fokus på Sovjets ønske om å trygge Leningrad og Finlands heltmodige men til slutt forgjeves innsats (Sveen og Aastad 1989:225 og Bjørnsen 1985:242f).

Når man så blar videre i *Norges- og verdenshistorie* kan det til å begynne med virke som om Sovjetunionens part i krigen ikke har blitt viet særlig mye plass. Sveen og Aastad går i *Verden 2* derimot rett fra Tysklands invasjon av Frankrike til et delkapittel som heter "Sovjetunionen, USA og Japan med i krigen" (s.226). Men når man fortsetter å bla i *Norges- og verdenshistorie* blir det straks klart at det er snakk om et helt annet nivå av detaljer. I *Verden 2* blir hele Sovjetunionens innsats i krigen, etter delingen av Polen og vinterkrigen, viet ca fire sider. Men disse fire side deles med både stillehavskrigen og vestfronten. Hele det militære aspektet ved krigen i Europa fra etter invasjonen av Frankrike blir behandlet på disse sidene (Sveen og Aastad 1989:226-230).

I *Norges- og verdenshistorie* derimot er det et helt delkapittel som heter "Invasjonen av Sovjetunionen" (s.247). Dette kapittelet er tre og en halv side langt og er fullstendig viet Sovjetunionen, men selv da tar Bjørnsen bare for seg tiden opp til slaget ved Kursk i 1943. Resten av krigshandlingene i Europa beskriver han i løpet av et par-tre sider langt kapittel som heter "1942: Vendepunktet" (s.252). Dette omhandler ikke bare Sovjetunionen, men også vestfronten. I alt er Sovjetunionens part i krigen i langt større grad detaljert beskrevet i *Norges- og verdenshistorie* enn i *Verden 2*.

Dette bildet av en dypere fremstilling og større fokus i *Norges- og verdenshistorie* holder også når man ser nærmere på detaljene. På noen måter er Sveen og Aastads fremstilling av Sovjetunionen under krigen mer nærliggende til *Verdenshistorie* (Bergsgård og Helland 1962) og *Den nyeste tids historie* (Midgaard 1962) fra 1960-tallet enn Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* fra samme tiår. Når det kommer til de første par årene etter Tysklands invasjon av Sovjet vil jeg faktisk gå så langt å si at Midgaard i *Den nyeste tids historie* går dypere i krigshandlingene. Sveen og Aastad presenterer et ganske simpelt bilde av innrykkingen av tyske tropper i Sovjet, og de tre frontene ved Leningrad, Moskva og Stalingrad (Sveen og Aastad

1989). I tillegg til en setning om de tyske troppenes dårlige vinterutstyr, ligger brorparten av bokens fremstilling av tiden like etter invasjonen i tre setninger:

"Angrepet kom i juni 1941, og tyskerne rykket i løpet av høsten helt fram til Moskva. Sovjetunionen hadde enorme tap i døde og krigsfanger. Men foran Moskva og Leningrad ble tyskerne stanset (Sveen og Aastad 1989:226f)."

Dette er til forveksling lik fremstillingen i Cappelen boken fra 1960-tallet, *Verdenshistorie*:

"Russerne trakk seg tilbake for det fryktlige tyske støtet og lot etter seg et ødelagt land, men hærene deres lot seg ikke knuse. Tyskerne nådde fram like til Moskva og Leningrad, men greide ikke å ta disse byene (Bergsgård og Helland 1962:172)."

Det er selvsagt en forskjell i at den eldre boken i for stor grad undervurderer sovjetiske tap i startfasen, og på den måten er begge de nyere bøkene mer nøyaktige enn de gamle, men fokuset eller det manglende fokuset på detaljer i krigføringen er ganske likt. Til sammenligning vies dette aspektet ved krigen i *Norges- og verdenshistorie* to ganske store avsnitt med egne overskrifter, "Sovjetunionen slåss for livet" og "Beleiringen av Leningrad", samt et tredje avsnitt med overskriften "Brutalitet" som beskriver den tyske behandlingen av befolkningen i de okkuperte Sovjetiske territoriene (Bjørnsen 1985:247f).

I denne detaljerte beskrivelsen av invasjonen kommer det også klart frem et poeng som jeg savnet i bøkene fra 1960-tallet, nemlig problemene de Sovjetiske styrkene hadde til å begynne med. Dette kom som nevnt også frem i selv den korte beskrivelsen i den andre boken fra 1980-tallet, Sveen og Aastads *Verden 2*, men det er særlig tydelig i *Norges- og verdenshistorie*. Jeg nevnte Acton og Mawdsley i sammenheng med dette i forrige kapittel, men så godt som alle historikere som har tatt for seg Sovjetunionens rolle under andre verdenskrig i de siste 20-30 årene har i det minste gjort det klart at den Sovjetiske hæren hadde store problemer i østfrontens første fase. "Det er neppe trolig at de sovjetiske styrkene kunne unngår omfattende tap i krigens første måneder," sier Egge (2002:197), mens Marples peker på det enorme antallet som ble tatt til fange av tyskerne: "The Germans took an enormous number of prisoners. (...) According to a Russian estimate, the figure after three weeks of fighting was in the region of 3 million men (2011:139)."

Dette fokuset på detaljer og informasjon som rett og slett ikke finnes i de eldste bøkene går igjen flere steder. Men det er ikke bare snakk om detaljer rundt krigshandlinger. Det gjelder også konsepter som gjerne kommer frem av mer allmenne historiske verk, og som vil øke en elevs forståelse av krigen og forholdene i Sovjet under krigen. Et godt eksempel er i det tidligere nevnte avsnittet "Brutalitet" i *Norges- og verdenshistorie*. Der beskriver Bjørnsen mye av det lokalbefolkningen måtte gjennomgå under tysk okkupasjon, og konkluderer med at dette bare vendte både lokalbefolkningen og sovjetere ellers seg enda mer mot okkupasjonsmakten:

"Men virkningen var stikk motsatt av det tyskerne hadde tenkt seg. I stedet for å la seg terrorisere til fullstendig underkastelse ble flertallet av sovjetborgerne, akkurat som engelskmennene, bare mer desperat herdet i sin motstand (Bjørnsen 1985:248)."

Dette er et av poengene Egge legger frem under overskriften "Hvorfor seiret Sovjet?" i *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin*: "dette skapte naturlig nok grobunn for sovjetledernes appeller om motstand og partisanvirksomhet bak de tyske linjene (2002:199). Også Acton mente at det var et viktig poeng: "the *untermenschen* were treated with a savage brutality perfectly designed to rally even the most disaffected elements behind Stalin (1995:247)." Noe annet som ofte ikke kommer klart nok frem, og ikke gjorde det i bøkene fra 60-tallet, er i hvor stor grad den europeiske delen av andre verdenskrig fant sted på østfronten (Acton 1995). Dette blir pekt på i både *Verden 2* og *Norges- og verdenshistorie*. I *Verden 2* står det at i 1943 var "80 prosent av de tyske styrkene satt inn mot Sovjetunionen (Sveen og Aastad 1989:230), mens det i *Norges- og verdenshistorie* nevnes at det i 1943 var 185 tyske divisjoner på østfronten, og 6 på hele vestfronten (Bjørnsen 1985:252). I begge tilfeller knyttet dette opp mot Stalins ønske om en andre front.

Hvor det er et større militært fokus i *Norges- og verdenshistorie*, har *Verden 2* et større sosialt fokus. Med det mener jeg at det blir viet flere sider og større deler av underkapitlene til å forklare, for eksempel, hvordan sivilbefolkningen hadde det under krigen. Begge bøkene tar for seg konsentrasjonsleirene og andre tyske krigsforbrytelser i Sovjetunionen og ellers, men mer generelt kommer det i Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* bare frem i et halvsiders delkapittel kalt "De okkuperte landene" (1985:258). Der forklares det kort hvordan den tyske

okkupasjonsmakten slo ned på særlig jøder og sosialister, og samfunnet ble forsøkt formet slik Hitler ville det.

I *Verden 2* er det flere kapitler hvor Sveen og Aastad behandler dette og lignende tema mer i dybden. Blant annet er det et kapittel som heter "Tysk og japansk krigføring," som til tross for navnet i stor grad handler om hvordan aksemaktene brutalt behandlet befolkningen i de okkuperte områdene, særlig Sovjetunionen og Kina (Sveen og Aastad 1989:233ff). Videre er det to kapitler ved navn "Menn i krig" og "Kvinner i krig". Det første kapittelet handler om en SS-soldats skildring av krigen, og er et mye mer personlig bilde enn noe i *Norges- og verdenshistorie*. Det andre kapittelet, "Kvinner i krig", kan sammenlignes med "Sosiale forhold" kapittelet fra fremstillingen om tiden før krigen. Kapittelet tar riktignok for seg forholdene for kvinner i Tyskland, USA og Storbritannia, men også Sovjetunionen (Sveen og Aastad 1989). Og uansett hvilket land det fokuseres på viser det en i større grad sosial vinkling enn den man finner i *Norges- og verdenshistorie*.

Begge bøkene har et lignende delkapittel nær slutten av kapittelet: "Fredsoppgjøret" i *Verden 2* (s.240f) og "Oppgjøret" i *Norges- og verdenshistorie*. I sistnevnte fokuserer Bjørnsen først og fremst på Nürnbergprosessen, men han nevner også at de Sovjetiske lederne følte at de ble utnyttet av vestmaktene: "'Dere ofret overskuddet, vi ofret vårt blod,' sa en sovjetisk diplomat til en amerikansk kollega (1985:258f)." I *Verden 2* nevnes også Nürnbergprosessen, men det handler i størst grad om to ting: Polen, og administreringen av Tyskland. Angående Polen blir to hendelser satt i fokus av Sveen og Aastad. Den første er drapet på 15 000 polske offiserer i Katynskogen i det nåværende Russland i 1940, noe Sovjetunionen først forsøkte å skylde på Tyskland (Egge 2002:201). Den andre er Warsawaoppstanden fra 1944, da en kvart million polakker ble drept av tyskerne. Sveen og Aastad peker i *Verden 2* på at den Sovjetiske hæren kanskje ikke kunne hjelpe direkte, men at "Stalin nektet engelske og amerikanske fly å lande på russiske flyplasser etter at de hadde kastet ned forsyninger til polakkene (Sveen og Aastad 1989:240)," noe som helt klart kunne ha hjulpet polakkene (Marples 2011:159).

To sider av samme sak?

De resterende årene av Stalins liv behandles på en mye fyldigere måte i bøkene fra 1980-tallet enn de ble i bøkene fra 1960-tallet. Dette er ikke så overraskende med tanke på at de eldre bøkene ble skrevet bare noen få år etter den aktuelle perioden. Dette er veldig forskjellig i de nyere bøkene. Begge bøkene har et eget relativt stor kapittel om den kalde krigen, "Kald krig - USA og Sovjet etter 1945" i *Verden 2* (1989:245) og "Fra samarbeid til kald krig" i *Norges- og verdenshistorie* (1985:300). I tillegg har den sistnevnte boken et eget kapittel mellom kapitlene om andre verdenskrig og den kalde krigen, kaldt "Fred - og så?" (s.292), hvor Bjørnsen oppsummerer situasjonen ved slutten av og like etter krigen.

I både *Verden 2* og *Norges- og verdenshistorie* behandles temaet på en ganske nyansert måte. Til tross for at Norge fikk hjelp av USA og endte opp i NATO, blir ikke Sovjetunionen fremstilt som "fienden". Det vil dog heller ikke si at Sovjetunionen slipper unna *all* kritikk. Både i *Verden 2* (Sveen og Aastad 1989:255) og *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen 1985:307) beskrives det blant annet hvordan mange mente at Moskva hadde noe å gjøre med det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948, og mordet på den tsjekkiske utenriksministeren en måned senere. Begge bøkene behandler emnet på stort sett samme måte, selv om *Norges- og verdenshistorie* vier noen flere sider til det, særlig når man inkluderer "Fred - og så?"-kapittelet. Det kan kanskje anes at Sveen og Aastad i *Verden 2* i litt større grad enn Bjørnsen i *Norges- og verdenshistorie* ser bildet fra Sovjetunionens side, når det kommer til årsakene til den kalde krigen. Blant annet snakkes det om den kjente containment-politikken og Trumandoktrinen: "Flere historikere har pekt på at USA gjennom Trumandoktrinen la opp til et antikommunistisk korstog over hele verden, og at USA utropte seg selv til 'verdenspoliti' (Sveen og Aastad 1989:251)."

I *Norges- og verdenspolitikk* er det i større grad fokusert på Sovjetunionens handlinger, særlig i Øst-Europa. Dette gjelder fremstillingen av det tidligere nevnte kuppet i Tsjekkoslovakia, men også det Sovjetiske presset i Ungarn, Romania og Bulgaria. Samtidig er det som tidligere nevnt ikke slik at Bjørnsen gir Sovjetunionen all skylden og fraskriver USA skyld. Dette kommer særlig til syne i et lite avsnitt med overskriften "Skjult makt - CIA og KGB":

"Vi vet at både CIA og KGB opprettet verdensomspennende virksomheter, at CIA smuglet sabotører inn i Sovjetunionen fra Finland og slapp fallskjermssoldater ned over Albania (...). KGB på sin side presterte å gjøre sjefen for det britiske etterretningsvesenet til sin agent. Det kan hende historiebøkene må skrives betydelig om når og hvis pålitelige opplysninger om de hemmelige etterretningsorganisasjonenes virksomhet kommer for dagen (Bjørnsen 1985:310)."

Bjørnsen fremstiller det flere steder i *Norges- og verdenspolitikk* som om USA og Sovjet på mange måter var "like gode". Man finner flere gode eksempler på dette i "mellomkapittelet" "Fred - og så?". Blant annet er det to kapitler like etter hverandre som heter "Sovjetunionen mistror Vesten" og "Vesten mistror Sovjetunionen" (s. 294 og 295). I tillegg har kapittelet et annet delkapittel ved navn "Sjansen som forsvant" (s. 296), hvor det både snakkes om Stalins kyniske politikk ovenfor Øst-Europa og Churchills anti-kommunistiske holdninger (Bjørnsen 1985:296f).

Kapittel 4

Skolebøker fra det siste tiår

Presentasjon av bøkene og perioden

De to skolebøkene jeg valgte for å representere det siste tiåret i denne oppgaven er:

Historie Vg3 - Fra 1700-tallet til i dag av Ivar Libæk, Øyvind Stenersen, Asle Sveen og Svein A.

Aastad utgitt av Cappelen Damm A. s i 2008, 2. opplag, og

Tidslinjer 2 av Grimnes, Øhren, Eriksen, Wiig, Ertresvaag, Eliassen og Skovholt, utgitt av Aschehoug i 2008, 2. opplag fra 2009.

Proessen med å velge skolebøker fra det siste tiåret var i utgangspunktet mye lettere enn den var ved bøkene fra 60-tallet eller 80-tallet. Siden jeg allerede hadde bestemt meg for å bruke bøker fra Aschehoug og Cappelen, var det ikke mer komplisert enn å gå på forlagenes nettsider og bestille et eksemplar. Eksemplaret fra Cappelen var det ikke nødvendig å bestille, da jeg ble tilsendt den gratis fra samme person som anbefalte boken fra 60-tallet og også sendte boken fra 80-tallet.

Det var ikke planlagt, men et stort pluss ved Cappelen-boken *Historie Vg3* ligger i dens forfattere. To av dem, Asle Sveen og Svein A. Aastad er de samme Sveen og Aastad som skrev Cappelens historiebok fra 1980-tallet, *Verden 2*. Det ville ikke nødvendigvis være mulig å trekke noen konklusjoner rundt eventuelle forandringer fra *Verden 2*, spesielt med tanke på at det er to andre forfattere, men det er uansett et interessant aspekt ved bøkene som kan åpne for spekulasjon. De to andre forfatterne er Ivar Libæk og Øyvind Stenersen. Både Libæk og Stenersen er cand. philol. med hovedfag historie fra Universitetet i Oslo, og begge underviser i dag blant annet historie på videregående skole. De har jobbet sammen ved flere forskjellige anledninger tidligere, blant annet på Cappelens historieverk for grunnskolen, *Globus 5, 6 og 7*. De har i tillegg også jobbet sammen med Sveen og Aastad på Cappelens forrige historieverk for videregående skole, *Historie 1 og 2* (Cappelen Damm #3 og #4).

Når det gjelder Aschehougs bok *Tidslinjer 2* er det stor variasjon i forfatterne; ikke uventet med tanke på antallet. Andreas Øhren, Herdis Wiig, Jørgen Eliassen og Lene Skovholt jobbet da bokens andre opplag kom ut i 2009 alle som lektorer på fire forskjellige videregående skoler. Ole Kristian Grimnes er professor emeritus i historie ved Universitetet i Oslo (UiO.no), og Tore Linné Eriksen er professor i utviklingsstudier ved Høgskolen i Oslo (HiO.no). Den siste forfatteren, Egil Ertresvaag, jobber som førsteamanuensis i historie ved Høgskolen i Bergen (HiB.no). Her er det allerede noen forskjeller mellom de to bøkene, blant annet ved at det er nesten dobbelt så mange forfattere ved Aschehougs bok *Tidslinjer 2*. I tillegg er det blant forfatterne der to professorer og en førsteamanuensis, samtidig som alle forfatterne på Cappelens *Historie Vg3* jobber på videregående nivå. Her vil det nok bli litt som med Sveen og Aastads involvering i både *Verden 2* fra 80-tallet og *Historie Vg3* fra helt nylig, ved at det blir vanskelig å trekke noen direkte konklusjoner ut fra det. Men også på samme måte er det et interessant aspekt som er fint å ha i bakhodet.

I forhold til de to forrige periodene har denne perioden i forskningen rundt Sovjet på Stalin sin tid i stor grad vært preget av ny informasjon, som først kom frem gjennom glasnost-politikken fra andre halvdel av 80-tallet, og så Sovjetunionens fall. En konsekvens av den enorme mengden ny informasjon som ble tilgjengelig har vært at hvor historikere før i stor grad tok i bruk alle kildene de hadde tilgjengelig, er det nå blitt nødvendig å velge ut kilder som er mest relevante for det de vil undersøke (Getty & Naumov 1999:11). Særlig problemstillingen rundt antall ofre for terroren har blitt fornyet med tilgangen på ny informasjon. Her viser blant annet åpnete sovjetiske arkiver at anslagene i noen tilfeller har vært grovt overvurdert, selv om tallene enda er svært store (Egge 1998).

Totalitarismeskolens konklusjoner har i stor grad falt bort før denne perioden, og de sosiale historikerne fra revisjonismens andre generasjon holder fortsatt på, men spørsmålet om ideologi som delvis ble sidestilt under revisjonistene har nå delvis kommet tilbake (Viola 2009). Dette fokuset på ideologiene er noe jeg selv husker godt fra historie og samfunnsfag på videregående skole - en periode som i skrivende stund bare er 5-6 år siden.

Læreplanen i historie for Vg3

I dette kapitlet vil jeg som nevnt ta i bruk læreplanen i historie fra Kunnskapsløftet fra 2006. Læreplanen er på mange måter veldig generell, men det er likevel flere sider ved den som kan knyttes opp mot det jeg vil undersøke. Blant annet står det under "formål": "Historiefaget skal bidra til å øke forståelsen for at alle samfunn representerer verdier og holdninger som er resultater av historiske prosesser (K06)." Dette ville kanskje passet enda bedre om oppgaven min gikk helt tilbake til revolusjonen, men det vil fortsatt være relevant for perioden under Stalin - en periode som tross alt så store forandringer i samfunnet. Mer direkte står det også: "Opplæringen skal styrke elevenes viten om og innsikt i sentrale begivenheter og utviklingslinjer i historien".

Læreplanen deler historiefaget opp i to hoveddeler, *historieforståelse og metoder* og *samfunn og mennesker i tid*. Innenfor begge delene er det satt opp visse kompetansemål som beskriver hva elevene ved skolegangens slutt burde kunne gjøre. Under *historieforståelse og metoder* for elever som har tatt studieforbereende utdanningsprogram står det blant annet: "[elevene skal kunne] gi eksempler på kontroversielle historiske emner og drøfte motstridige årsaksforklaringer til en historisk hendelse (K06)." Sovjetunionen, særlig i førkrigstiden under Stalin, har i høyeste grad vært et kontroversielt historisk emne opp gjennom i årene siden Stalins død. Dette har vi sett i de tidligere kapitlene hvor fremstillingen av både politiske og sosiale forhold har forandret seg fra 60-tallet til 80-tallet. Ved samme del under *samfunn og mennesker i tid* er det først og fremst to punkter som har relevans for min oppgave. Den første er: "[elevene skal kunne] vurdere ulike ideologiers betydning for mennesker, politiske bevegelser og statsutvikling på 1900-tallet." I tillegg står det: "[elevene skal kunne] gjøre rede for bakgrunnen for de to verdenskrigene og drøfte virkninger disse fikk for Norden og det internasjonale samfunn." Det er nok først og fremst andre halvdel av denne som er relevant for min oppgave, da den blant annet viser til den kalde krigen. Men det vil også være relevant å se på fremstillingen av Sovjetunionens involvering i oppspillet til andre verdenskrig.

Det jeg vil forsøke å gjøre i tillegg til sammenlignelsen med andre skolebøker og situasjonen i samfunnet, er å se i hvilken grad *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) og *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl.

2009) er blitt lagt opp for at elevene skal kunne oppfylle disse målene slik de henger sammen med Sovjetunionen og Stalin.

Størrelsesforskjeller og fokus

Noe man vil tidlig merke om man leser Libæks (m. fl.) *Historie Vg3* eller Eliassens (m. fl.) *Tidslinjer 2* fra henholdsvis 2008 og 2009 etter Sveen og Aastads *Verden 2* og Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* fra henholdsvis 1989 og 1985 er at det er en klar forskjell i plass. Bøkene i seg selv er ikke mindre; om noe er de litt større, men det prioriteringen av stoffet har forandret seg. I *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) er den relevante delen, hovedsaklig perioden fra Lenin død til like før krigen, viet syv sider, hvorav tre sider er fullstendig viet til bilder og kart med en liten tekst til å forklare ved siden av. I *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009) er perioden viet bare fire sider, i tillegg til to sider litt senere i boken under "Totalitære bevegelser", som igjen går under tittelen "Perspektiver", en drøftende tekst som finnes på slutten av hvert kapittel i *Tidslinjer 2*. Perioden er fortsatt viet mer plass enn det var i bøkene fra 1960-tallet (Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* og Midgaards *Den nyeste tids historie*), særlig med tanke på den store forskjellen i sidenes dimensjoner, men det samme kan ikke sies om man ser det i lys av den totale plassmengden til hver bok, hvor de eldste bøkene rett og slett var betydelig kortere. Om man så sammenligner plassmengden med bøkene fra 80-tallet (Sveen og Aastads *Verden 2* og Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie*) blir det straks klart at problemstillingen rundt Sovjetunionen på denne tiden har blitt viet mindre oppmerksomhet. Den samme perioden ble der viet 10 sider i *Verden 2*, og 6 sider i *Norges- og verdenshistorie*.

Diktator på to setninger

Den delen av denne perioden som kanskje får kjenne reduseringen av plass mest er partistriden på 1920-tallet. Selv i skolebøkene fra 1960-tallet, hvor begge to tross alt var av beskjedne størrelse, ble partistriden viet både en overskrift og et avsnitt. Den hadde fått enda større fokus i bøkene fra 1980-tallet. Sveen og Aastad hadde viet hele to sider til bare denne striden i *Verden 2* fra 1989. I *Historie Vg3* er dette kortet ned til en halv side (2008:166). Men det er likevel mye i forhold til *Tidslinjer 2*. Overskriften min for dette kapittelet spiller på det at partistriden essensielt blir "begynt og avsluttet" i løpet av to setninger:

"Etter at Lenin ble syk i 1922 og døde to år seinere, foregikk det også en intens maktkamp i partiet. Trotskij og andre ledere fra oktoberrevolusjonen ble skjøvet til side, og fra slutten av 1920-årene sto Josef Stalin fram som partiets ubestridte leder (Grimnes m. fl. 2009:235)."

Det utdypes litt i et par setninger etterpå, og det hele er en del av et delkapittel hvor det snakkes om hvordan kommunistene "diskuterte" og "drøftet", så det er satt litt på spissen. Men det er påfallende hvor lite det blir fokusert på i forhold til også boken fra samme forlag fra 1964 (*Den nyeste tids historie* av Midgaard), men særlig boken fra 1985 (*Norges- og verdenshistorie* av Bjørnsen).

I *Historie Vg3* fra Cappelen (Libæk m. fl. 2008) er det som sagt enda viet en del plass. Her blir partistriden fremstilt mer eller mindre på samme måte som i forlagets bok fra 1989 (*Verden 2* av Sveen og Aastad). Den ene store forskjellen er at Lenins involvering i partistriden ("testamentet", osv) ikke blir nevnt i den nye *Historie Vg3*, hvor den ble viet ganske stor plass i *Verden 2* (Sveen og Aastad 1989:160). Det kan først virke som om det blir fokusert mer på Trotskij og Stalin som de involverte, i stil med Cappelens bok fra 1962, *Verdenshistorie* (Bergsgård og Helland). Men en viktig formulering gjør det mindre sikkert: "Etter hvert ble hovedmotstanderne Trotskij og Stalin (Libæk m. fl. 2008:166).

Med andre ord, der hvor Sveen og Aastad i *Verden 2* hadde lagt litt mer vekt på at Stalin til å begynne med holdt seg i bakgrunnen, har de i *Historie Vg3* (sammen med Libæk og Stenersen) forkortet det til en setning med ordene *etter hvert*. Ellers blir konflikten mer eller mindre fremstilt på samme måte som den ble i deres forrige bok. Det fokuseres på Trotskijs motstand

mot NEP og hans ønske om en verdensrevolusjon, og Stalins stilling som generalsekretær i partiet og lanseringen av "sosialisme i ett land" (Libæk m. fl. 2008:166).

Stalinisme

Som jeg nevnte tidligere mener noen historikere at denne perioden i forskningen rundt Stalin og Sovjetunionen blitt preget av et nytt fokus på ideologiens rolle i samfunnet (Viola 2009). Dette er noe som kommer frem både i *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009) og *Historie Vg3* (Libæk 2008), men på litt forskjellige måter. I *Tidslinjer 2* kommer det frem allerede når man slår opp på neste side etter kapittelet om partistriden. Boken har to underkapitler som tar for seg industrialiseringen og kollektiviseringen, hvor det første heter "Stalinisme" (Eliassen 2009:236). Der blir alle samfunnsendringene unntatt kollektiviseringen, som har sitt eget delkapittel, fremstilt som en del av den nye stalinismen.

Selve hovedaspektene ved Stalins nye Sovjet blir forklart mye på samme måte som det ble i *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen 1985), selv om det hele igjen blir *kortere* fremstilt. På under en side går boken gjennom emner som femårsplanene, den storstilte industrialiseringen og fokuset på skape en ny utdanningselite. Det siste er noe som ikke kom frem Bjørnsens bok fra 1980-tallet, og som igjen viser et ønske i *Tidslinjer 2* å forklare Sovjetunionens senere historie delvis ut fra Stalinismen. De fremtidige toppene i kommunistpartiet var i stor grad et resultat av denne nye innsatsen for å skape "røde eksperter" (Egge 2002:181). Dette ønsket er noe boken ikke legger skjul på, den går selv så langt som å si: "Hovedtrekkene ved det nye samfunnet som ble skapt i 1930-årene, ble stående helt til Sovjetunionen gikk i oppløsning omkring 1990 (Grimnes m. fl. 2009:236)."

I tillegg til dette har *Tidslinjer 2* som tidligere nevnt en tosiders sammenligning av kommunisme og fascisme på slutten av Kapittel 12 ("Kommunisme og Fascisme"). Der går Grimnes m. fl. gjennom noen likheter og forskjeller mellom de to ideologiene. Det er klart at dette ideologiske perspektivet er ikke bare tatt i bruk i forhold til kommunismen, men gjennom hele boken. Til sist oppfordres det til diskusjon ved at det stilles noen spørsmål: "Hva skal etter din mening til for at totalitære bevegelser igjen skal vinne stor oppslutning? (Grimnes m. fl. 2009:24)". Denne

betegnelsen av kommunisme som en "totalitær bevegelse" er et godt eksempel på bokens ideologiske perspektiv. Det er ikke bare snakk om Stalin, men *Stalinisme*, og ikke bare kommunisme men *totalitære bevegelser*.

I *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) kommer dette fokuset på ideologi frem på en litt annen måte. Der er det ett enkelt kapittel for tiden mellom partistriden og terroren, som tar for seg både femårsplanene og kollektiviseringen (s.166). Her er det i likhet med Sveen og Aastads *Verden 2* fra 1989 størst fokus på kollektiviseringen og bøndenes forhold, men kollektiviseringen blir her delvis forklart ved industrialiseringen: "Da kunne nye traktorer og andre jordbruksredskaper utnytted effektivt, slik at folk kunne overføres til industrien uten at matproduksjonen sank (Libæk m. fl. 2008:166)." En liten forskjell i fremstillingen av industrialiseringen i forhold til Grimnes m. fl. er at industrialiseringens resultater aldri kommer frem i den sistnevnte, mens den i Libæk m. fl. blir forklart som et resultat av Stalins harde metoder (2008:169). Forandringene i utdanningssystemet og kulturen blir også kort forklart, og det legges ikke skjul på at propaganda var en del av begge.

Selve fokuset på ideologi kommer i størst grad frem ved en ganske stor "tekstboble" i marginen på siden hvor dette kapittelet starter. Tekstboblen har overskriften "planøkonomi", og forklarer begrepet på bakgrunn av ideologi. Den tar ikke for seg hvorvidt dette var noe som fungerte eller ikke, men fremstiller den i forhold til hva den "skulle" gjøre (Libæk 2008:166). Denne tekstboblen presenterer ideologien bak Sovjetunionen under Stalin på en bredere måte enn det ble gjort i bøkene fra 1980-tallet, for ikke å snakke om bøkene fra 1960-tallet, men samtidig er dette fokuset like mye i sentrum som det var i *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009).

Kollektiviseringen

Kollektiviseringsspørsmålet blir i stor grad behandlet på samme måte som det ble i bøkene fra 1980-tallet (Sveen og Aastad 1989 og Bjørnsen 1985), med noen forskjeller. Begge bøkene presenterer et langt fra rosenrødt bilde av prosessen. Kulakkene blir fremhevet, men det påpekes at det ikke bare var kulakkene som sto i mot kollektiviseringen. Interessant nok bruker begge bøkene begrepet "krig" for å beskrive tvangskollektiviseringen, men på litt forskjellige

måter. I *Historie Vg3* blir det fremstilt fra Stalins side, hvordan han mente at "bøndernes protester var en krigserklæring mot Sovjetregjeringen (Libæk m. fl. 2008:166)." I *Tidslinjer 2* snus det litt om på det, og det står at Stalins regjering "førte nærmest krig mot bøndene for å tvinge dem til å delta i kollektiviseringen Grimnes m. fl. 2009:237." Når jeg formulerer det som "å ta sider" mener jeg ikke det fremstilles som om den ene eller den andre siden hadde rett. Ordene krig og krigserklæring fungerer i disse tilfellene som en gode måte å kort få frem hvor store motsetninger det fantes mellom bøndene og bolsjevikene.

Stalin, stalinisme og terroren

Fokuset på ideologi har hittil vært størst i *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009) enn i *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008), og denne trenden fortsetter inn i neste delkapittel av *Tidslinjer 2*, "Terror" (s. 237), og tilsvarende kapittel i *Historie Vg3*, "GULag og Moskvaprosesser" (s.169). I *Tidslinjer 2* introduseres emnet på en måte som knytter det helt sammen med stalinismen:

"Stalinismen utviklet seg etter hvert til det vi kan kalle et *føreriktatur*. All makt lå hos Stalin, og han ble gjenstand for en intens persondyrking (...). Det ble slutt på all åpen diskusjon i partiet, og både det politiske liv og kulturlivet ble fullstendig *ensrettet*. (...) I annen halvdel av 1930-årene gikk denne ensrettingen over i en omfattende og uhyggelig terror. Stalin ville knuse all tenkelig og utenkelig opposisjon (Grimnes m. fl. 2009:237)."

Med dette trekker Grimnes m. fl. en rød tråd mellom Sovjetunionens nye ideologi, stalinismen, og terroren. Hvor det i *Tidslinjer 2* legges vekt på stalinismen som ideologi, er det i *Historie Vg3* personen Stalin som er i sentrum: "Han hadde mange hjelpere i det store byråkratiet, men Stalin var selve motoren i utrenskningene (Libæk m. fl. 2008:171)." Det nevnes at det tidligere har vært usikkert rundt Stalins rolle under terroren, men at Sovjetunionens fall i 1991 førte til at historikere fikk tilgang til nye arkiver som viste at Stalin var personlig involvert "i større grad enn mange tidligere trodde (Libæk m. fl. 2008:171)." Dette bildet støttes av nyere undersøkelser fra blant andre Simon Sebag Montefiore, som i sin Stalin-biografi *Stalin, The Court of the Red Tsar* skriver:

"Stalin was the engine of this murderous machine. (...) This is just one of many notes in the newly-opened archives that show not merely Stalin's bureaucratic orders but his personal involvement in encouraging even junior officials to slaughter their comrades (Montefiore 2004:207)."

En annen konsekvens av åpningen av de nye arkivene for skolebøkene kan ses i det store fokuset på Gulag-leirene, i tillegg til den delen av terroren som rammet sovjetere flest. Dette er noe som kommer sterkest frem i Cappelen-boka, *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008). I tillegg til et rimelig stort bilde (en tredjedel av en side) som viser en leir i Sibir (s.170), er det et brukt nesten en halv side på et kart som viser hvor de største gulag-leirene befant seg i Sovjetunionen (s.171). Jeg nevnte i starten av dette kapittelet at store deler av kapittelet i Libæk m. fl. er tatt opp av bilder og kart, hvor sammenhengen da var en sammenligning mellom plassen i de nyeste bøkene og bøkene fra 1980-tallet. Da kunne det virket som om denne boken kom "negativt" ut, siden det var plass til mindre tekst enn i f. eks Sveen og Aastads egen bok *Verden 2* (1989). Noen ganger kan det virke slik, men fra mitt perspektiv - som en videregående student for bare noen få år siden, og en lærer om forhåpentligvis få måneder - er det klart at slike visuelle hjelpemidler hjelper elever å forstå og kontekstualisere innholdet. Dette er en taktikk som holder seg gjennom hele boka, særlig, som vi skal se, når det kommer til kapittelet om andre verdenskrig.

Videre er det, som det også er i Aschehoug-boka *Tidslinjer 2* av Grimnes m. fl. (2009), et større fokus på terroren i sin helhet enn bare moskvaprosessene. I bøkene fra 1980-tallet, Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* (1985, Aschehoug) og Sveen og Aastads *Verden 2* (1989, Cappelen) var dette omvendt; der var terroren generelt i stor grad satt opp som et bakteppe for moskvaprosessene. En mulig forklaring på det kan selvsagt ligge i akkurat det vi har sett på nettopp, nemlig den nye, mer nøyaktige informasjonen som ble tilgjengelig etter Sovjetunionens fall. Det var fortsatt mye usikkerhet rundt størstedelen av terroren, men moskvaprosessenes offentlige natur gjorde at det var lettere å si mye konkret om dem enn om den delen som *ikke* rammet toppene. Det vil likevel bare være spekulering fra min side.

Dette fokuset på terroren generelt og særlig gulag-leirene er noe som særlig kommer frem i det gitte antall ofre. I bøkene fra 1980-tallet var det et fravær av noe mer spesifikt enn "millioner",

noe som ikke er så rart med tanke på at anslagene på den tiden var mange og sprikende, hvor antall døde under terroren ble estimert til alt fra et par millioner til over fem ganger så mye (Egge 1998:63). I både Libæk m. fl. og Grimnes m. fl. blir det gitt mer nøyaktige tall, selv om tallene kommer på to forskjellige grunnlag. I den førstnevnte snakkes det om antall døde i leirene for hele 1930-tallet, som blir estimert til "mellom to og tre millioner" (2008:172), et tall som ligger nært hva for eksempel John Arch Getty har foreslått (1993:1024, referert i Egge 1998:62). I Grimnes m. fl. snakkes det om antall henrettede i årene 1937-38, som gis til "minst 680 000" (2009:238), et tall som støttes opp av arkivstudier etter Sovjetunionens fall (Egge 1998:62).

I både *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) og *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009) er moskvaprosessene relegert til rundt 7-8 linjer. I Libæk m. fl. er dette som en del av delkapittelet som tar for seg alle aspektene ved terroren. Som i bøkene fra 1980-tallet legges det vekt på at de tiltalte innrømmelser vakte stor oppsikt i samtiden, og at vi i dag vet at disse tilståelsene i mange tilfeller ble ordnet med tortur og trusler (2008:172). Dette bildet er i stor grad det samme som gis i Grimnes m. fl., hvor moskvaprosessene blir behandlet i en liten tekstboks (2009:238). I begge bøkene er det et klart ønske om å forklare terroren delvis som et ledd i Stalins forsøk på å oppnå fullstendig makt i det sovjetiske samfunnet, noe som blir støttet av f. eks Marples (2011:115). I *Tidslinjer 2* blir dette i tillegg, som resten av kapittelet, koblet opp mot stalinismen som ideologi, og går inn på kontrasten mellom stalinismens tilsynelatende vellykkede modernisering og den mørkere siden som kom frem ved terroren: "Slik hadde stalinismen et dobbelt ansikt (Eliassen. m. fl. 2009:238)."

Forskjeller i bruk av plass og fokus på andre verdenskrig

I forrige kapittel kom jeg fram til at kapitlene om andre verdenskrig ble behandlet på to forskjellige måter i de to skolebøkene. Jeg satte det litt på spissen i form av overskriften "sosial eller militær historie?", men det var klare forskjeller i bruken av plassen. I boka fra Cappelen, *Verden 2* (Sveen og Aastad 1989) var det militære i store deler av kapittelet satt i baksetet for et mer sosialt aspekt. Selve krigens gang, særlig for Sovjetunionens del, ble grundigere

gjennomgått i Aschehougs bok, *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen 1985). I de nyeste bøkene har dette forandret seg. Her finnes den dypere gjennomgangen i Cappelen-boka *Historie Vg3*, ikke i Aschehoug-boka *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl.). Men i motsetning til bøkene fra 1980-tallet er det ikke mulig å forklare dette som et forskjellig helhetlig fokus i de to kapitlene. Det er noen slike forskjeller, men ikke i samme grad som de eldre bøkene, og ikke i denne delen av fremstillingen. Her kan nok forskjellen først og fremst forklares i selve *størrelsen* på kapitlene. Om man bare ser på de internasjonale delene er det i *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009) brukt 16 sider. Dette er mindre enn begge bøkene fra 1980-tallet. I *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) er den tilsvarende delen hele 29 sider lang. Dette er mer enn de eldre bøkene, men det er en mye større bruk av store bilder, illustrasjoner og kart i den nyeste boken. Det skal sies at det også er delvis sant i forhold til *Tidslinjer 2*, men ikke i stor nok grad til å forklare hele størrelsesforskjellen.

Samtidig finnes det ett unntak til den gjennomgående "regelen" at den sovjetiske krigsinnsatsen blir grundigere fremstil i *Historie Vg3* enn i *Tidslinjer 2*. Hvor *Historie Vg3* er organisert på ganske tradisjonell måte, med en kort innledning til å begynne med, underkapitler og til slutt oppgaver, er *Tidslinjer 2* satt opp på en litt annen måte. Et aspekt ved dette er den tosiders perspektivteksten som jeg tidligere nevnte i sammenheng med bokens ideologifokus. Men det er også en tosiders tekst i begynnelsen av hvert kapittel, som gir en mye mer detaljert forklaring på en hendelse eller person som med tilknytning til det relevante emnet. Det er i denne delen av kapittelet om andre verdenskrig at "regelen" brytes. I løpet av de to sidene, hvor en side er tekst og en side er et stort bilde, tar Grimnes m. fl. i stor detalj for seg slaget om Stalingrad fra slagets start 23. august 1942 til starten på den sovjetiske motoffensiven 19. november samme år (2009:248f).

Østfronten

Den første indikasjonen på en bredere fremstilling av Sovjetunionen under krigen i *Historie Vg3* enn i *Tidslinjer 2* kan ses allerede før sovjeterne var involvert i selve krigen: vinterkrigen. I sistenevnte blir den viet bare to setninger (Grimnes m. fl. 2009:253). Dette er langt mindre enn

i de to bøkene fra 1980-tallet, og mindre enn selv skolebøkene fra 1960-tallet, to bøker som var langt kortere enn både de fra 80-tallet og de nyeste, og med det også vanligvis mye mindre detaljerte. Libæk m. fl. gir vinterkrigen i *Historie Vg3* en fremstilling som i mye større grad ligner den fra bøkene fra 1980-tallet. Der blir perioden viet omtrent en hel side, selv om det inkluderer et rimelig stort bilde og et par setninger om annekteringen av de baltiske landene og Bessarabia (2008:229f).

En god måte å illustrere forskjellen i fremstillingene er ved å se på overskriftene på underkapitlene som tar for seg krigen. Den eneste gangen et delkapittel hovedsaklig handler om Sovjetunionen i *Tidslinjer 2* er "Sovjetunionen og vestmaktene", som i større grad er en kort innledning til den kalde krigen enn en fremstilling av Sovjet under andre verdenskrig (Eliassen m. fl. 2009:262). I *Historie Vg3* er det mange flere eksempler: "Angrepet på sovjetunionen" (s. 234), "Sovjetisk krigsføring" (s. 238) og "Tyske nederlag på østfronten" (s. 244), i tillegg til det lille kapittelet om vinterkrigen (Libæk m. fl. 2008). Men det betyr ikke nødvendigvis at sistnevnte har et større fokus på Sovjetunionen relativt sett, selv om det nok stemmer til en viss grad. Mest har det nok noe å gjøre med den tidligere nevnte mangelen på plass for kapittelet i *Tidslinjer 2*, i forhold til *Historie Vg3*. Underkapitlene må rett og slett ta for seg flere emner enn bare Sovjetunionen.

Noe begge bøkene har til felles, til tross for deres forskjeller på fremstillingenes *omfang*, er at de begge gir østfronten stor betydning, først og fremst i tiden årene etter 1942. Libæk m. fl. vier i *Historie Vg3* et helt delkapittel til det ("det tidligere nevnte "Tyske nederlag på østfronten"), og åpner det med: "Det var på østfronten at Hitler skulle få nådestøtet (2008:244)." Det får ikke sitt eget kapittel i *Tidslinjer 2*, men den har fått mesteparten av plassen i et kapittel som heter "Vendepunktet", og Grimnes m. fl. åpner den delen ved å si: "Viktigst var likevel hendelsene på østfronten (2009:256)".

Bakgrunn

Som jeg viste i begynnelsen av kapittelet er et av kompetansemålene for Læreplanen i historie fra 2006 at elevene skal kunne "gjøre rede for bakgrunnen for de to verdenskrigene og drøfte

virksomheter disse fikk for Norden og det internasjonale samfunn (K06)". Den første delen av dette kompetansemålet blir behandlet til to forskjellige grader i kapittelet om andre verdenskrig i *Tidslinjer 2* og *Historie Vg3*. Libæk m. fl. vier i *Historie Vg3* opptakten til andre verdenskrig hele 9 sider (s.216-224). Det gis stor plass til for eksempel japansk og italiensk aggresjon og den spanske borgerkrigen, men fokuset er først og fremst på forsoningspolitikken, og med det Molotov-Ribbentrop-pakten. I *Tidslinjer 2* er viet det bare tre og en halve side til opptakten til andre verdenskrig (Eliassen 2009:250-253), med omtrent samme fokus, bare i litt annerledes omfang. Begge bøkene knytter forsoningsavtalen opp mot ikke-angrepspakten, men med en litt forskjellig vinkling. I *Historie Vg3* fremstilles pakten til en viss grad fra Sovjetunionens side, og påpeker at Stalin mente at vestmaktene fraskrev seg ansvaret for Øst-Europa: "Han mislikte at Sovjetunionen ble holdt utenfor konferansen i München, og mente at vestmaktene ofret Tsjekkoslovakia for sin egen sikkerhet Libæk m.fl. 2008:225)". Det legges til at Stalin nok var fornøyd med å få tilbake områder som hadde vært under Russland før første verdenskrig og revolusjonen.

Dette aspektet, som i *Historie Vg3* ble lagt til nærmest som en ettertanke, er i *Tidslinjer 2* den eneste grunnen for ikke-angrepspakten som blir nevnt.

"Under hemmelige forhandlinger hadde Tyskland lovet Sovjetunionen frie hender i tidligere russiske områder som Finland, de baltiske landene, deler av Romania og de østlige delene av Polen (Eliassen 2009:254f)".

Jeg kan ikke si hvorvidt det er pga mangel på plass, men det overrasker meg at Grimnes m. fl. ikke har funnet plass til å nevne den sovjetiske begrunnelsen for noe så betydningsfullt som Molotov-Ribbentrop-pakten. Det er et aspekt som ble nevnt i både *Norges- og Verdenshistorie*: "Det var ikke engang gått 20 år siden franske offiserer organiserte et angrep på Sovjetunionen fra Polen. Stalin handlet deretter (Bjørnsen 1985:237)"; *Verden 2*, ved et sitat fra en russisk skolebok (Sveen og Aastad 1989:222); og til og med i *Den nyeste tids historie*, med sin beskjedne plassmengde: "Oppløsningen av Tsjekkoslovakia og Tysklands krav til Polen innebar en farlig trussel mot Russland (Midgaard 1964:205)." Disse utsagnene har mye til felles med kommentarer fra f. eks Acton: "Confronted by the frightful prospect of facing alone a German thrust to the east, (...) the Soviet Union was driven to desperate measures (1995:240)". Dette

synet om at nærmest ble tvunget til å akseptere en ikke-angrepspakt med Hitler har lenge vært rådende i Russland. Så sent som i 2009 innrømte tidligere president og nåværende statsminister i Russland Vladimir Putin at Molotov-Ribbentrop-pakten var et feiltak, men at München-avtalen gjorde den nødvendig for Sovjetunionen (VG Nett)

Virksomheter

Den andre delen av kompetansemålet, spesielt den som er relevant for denne oppgaven, blir på samme måte som andre verdenskrig viet større plass i *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) enn i *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009). Den delen av kapitlene som omhandler tiden opp til ca 1953 er i *Historie Vg3* 14 sider (Libæk m. fl. 2008:264-277), og i *Tidslinjer 2* bare 6 sider (Grimnes m. fl. 2009:310-314). Hele kapittelet i *Historie Vg3* større, om man regner med hele den kalde krigen, men *Tidslinjer 2* har ett eget kapittel som heter "Sovjetunionen og Øst-Europa - kommunismens vekst og fall (2009:328). Dette kapittelet tar særlig for seg tiden etter Stalins død, og er dermed stort sett ikke direkte relevant for oppgaven, men det kan nok delvis forklare størrelsesforskjellen i kapitlene om andre verdenskrig og den kalde krigen opp til 1953 mellom de to skolebøkene.

I utgangspunktet tar begge bøkene opp de samme tingene, men med tanke på forskjellen i sider viet til emnet blir det et naturlig skille i omfanget. I *Historie Vg3* blir det gått nærmere inn på flere viktige faktorer, som Trumandoktrinen og Marshallplanen. Begge bøker vier emnet et eget delkapittel, men plassforskjellen gjør at Libæk m. fl. kan gå nærmere inn på hendelser som den greske borgerkrigen (2008:270). En annen konsekvens av plassforskjellen er at det blir lettere å vie plass til å se konflikten fra både Sovjetunionen og USAs side.

Et godt eksempel på det nyanserte bildet i *Historie Vg3* er begynnelsen på kapittelet, som åpner med to sitater: ett fra en tale om den Amerikanske imperialismen av Zhdanov, og ett fra et dokument fra National Security Council om den aggressive sovjetiske kommunismen. Begge kommer fra samme periode (henholdsvis 1947 og 1948), og begge fremstiller "den andre" som en aggressiv ideologi som må forsvares mot (Libæk m. fl. 2008:264). Hele resten av kapittelet, eller i alle fall den delen som omhandler Stalins tid, tar stort sett samme form. Fokuset er på

motsetningene mellom de to partene, og deres rasjonaliseringer for handlinger. Sovjetunionens aggressive politikk i Øst-Europa blir gjennomgått (s.272ff), men det nevnes også USAs press og kontroll over land som Hellas, Tyrkia, og også på noen måter Frankrike og Italia (s.272). De blir ikke presentert som *like*, det ville vært litt i overkant med tanke på noen av de sovjetiske metodene i Øst-Europa (Egge 2002:207f), begge sidene presenteres bare uten fordømmelser.

Boken legger her i ganske stor grad opp til diskusjon og drøfting, noe som passer fint inn med kompetansemålet. Om noe blir fremstilt som negativt eller positivt, er det ikke satt frem som forfatterens meninger, men heller sett fra en sides perspektiv, og blir vanligvis fulgt opp med den andre sidens perspektiv. Denne fremstillingen ligner veldig på den vi så i forlagets bok fra 1989, *Verden 2* av Sveen og Aastad. I *Historie Vg3* gjelder det ikke bare for realpolitikken i samtiden, men også historiografisk. I en halv-sides tekstboks senere i kapittelet går Libæk m. fl. inn på både "tradisjonistene", revisjonistene og postrevisjonistene. Det fokuseres på at det enda er flere forskjellige syn på perioden, selv etter åpningen av nye arkiver etter Sovjetunionens fall (2008:298).

I *Tidslinjer 2* er fremstillingen av perioden noe annerledes. Det er ikke slik at *Tidslinjer 2* legger hele skylden på Sovjetunionen; blant annet nevnes det hvordan Sovjetunionen ville straffe Tyskland hardt slik at det ikke kunne bli en stor trussel for tredje gang på få år (Eliassen 2009:312), men ellers blir hendelser og situasjoner i stor grad forklart og rasjonalisert fra USAs side. Grimnes m. fl. kan beskrive en hendelse, for så å forklare hvordan USA oppfattet det og reagerte. Det virker ikke etter min mening som om Grimnes m. fl. legger vekt på denne perioden (1945-1953) når det gjelder fullføringen av kompetansemålet ved å gjøre elevene i stand til å drøfte krigens virkninger internasjonalt. I dette kapittelet er det ikke mange tegn til det sterkt ideologiske fokuset boken hadde fra forrige kapittel, men det ser ut til at det kanskje "spares" til tidligere nevnte kapittelet om kommunismens vekst og fall.

Kapittel 5

Avslutning

Periodene

Kapittel 2: 1960-tallet

Siden både John Midgaards *Den nyeste tids historie* og Arne Bergsgårds *Verdenshistorie* bøkene kom ut kort tid etter hverandre (1964 og 1962), og var ment for skolen, ville det vært rimelig å forvente at de er noenlunde like. Og i mange tilfeller *er* de like, både i oppsettet av kapitlene om Sovjetunionen på Stalins tid, innhold, og i de mer eller mindre subjektive konklusjonene. Dette gjelder særlig delene som omhandler tiden fra 20-tallet og til like før verdenskrigen. En slående likhet i begge bøkene er fokuset på de tre "hovedpersonene" Lenin, Trotskij og Stalin. Dette gjelder særlig de interne maktkampene i partiet på 20-tallet, selv om det må sies at Midgaards *Den nyeste tids historie* i alle fall *hinter* til andre aktører.

Dette fokuset på de store personlighetene kan ha en sammenheng med Totalitarismeskolen, som stod særlig sterkt på den tiden da disse bøkene ble skrevet og utgitt. Totalitaristene har et klart "ovenfra og ned" syn, hvor det av nødvendighet da fokuseres på enkeltpersonene ved makten (Hjartarson 1993:132). Særlig Stalin har vært i sentrum, noe som ikke er så rart med tanke på at det jo var han som kom seirende ut av striden. Men jeg er forsiktig med å komme til noen konklusjoner rundt hvorvidt dette aspektet ved bøkene faktisk har noe med totalitarismeskolen å gjøre eller ikke. Hadde det vært en analyse av vanlige historiebøker, *ikke* for skolen, ville det kanskje vært lettere å konkludere med noe. Men det er klart at når man skriver en historiebok for skolen, selv om det er snakk om gymnas/videregående nivå, vil det være visse ting man må fokusere på og visse ting man ikke får plass til.

Denne slående likheten mellom de to bøkene fra 60-tallet går i stor grad bort når det kommer til andre verdenskrig, og til en viss grad også om tiden etterpå. Det er kanskje ikke så rart med tanke på at *Den nyeste tids historie* rett og slett er en større bok, men den har et større og mer

detaljert fokus på Sovjetunionen i denne perioden enn Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie*. Bergsgårds død i 1954 kan nok ha noe med dette å gjøre. I tillegg virker det som om Midgaards bok har et mer nyansert bilde, noe som til en viss grad har holdt seg gjennom hele Sovjet-delen av boken. Her er det nok viktig å være obs på at vi, rett og slett i vår egenskap av å leve i 2011, har tilgang på større mengder detaljert kunnskap om Sovjetunionens indre funksjoner på denne tiden. Samtidig er det ikke mulig å komme bort fra at *Den nyeste tids historie* hadde de samme begrensningene, og likevel leverte et litt mer nyansert bilde av Sovjetunionen på denne tiden.

Kapittel 3: 1980-tallet

På samme måte som bøkene fra 1960-tallet har bøkene fra 1980-tallet sterke likhetstrekk med hverandre. Om vi sammenligner bøkene fra de to periodene er de nye bøkene betydelig lengre, også når det kommer til Sovjetunionen, og *særlig* når det kommer til perioden etter andre verdenskrig. De presenterer også i større grad nyanserte fremstillinger, med et større fokus på *hvorfor* noe skjedde, og hvilke virkninger det hadde. Dette kan nok delvis forklares med det siste poenget, altså forskjellene i plass. Det er nok vanskeligere gå grundig gjennom noe, og se det fra alle sider, om man bare har noen få linjer å gjøre det på.

Samtidig er det noen forskjeller i bøkens vinkling. Jeg snakket mye om "sosiale forhold" i kapittel 3, men det illustrerer ganske bra en betydelig forskjell ved bøkene. Denne i større grad sosiale fremstillingen er noe som kan merkes gjennom hele boken, i alle fall de delene som er relevante for denne oppgaven. I mitt delkapittel om "sosiale forhold" snakket jeg en del om likhetene mellom deler av "sosiale forhold"-kapittelet og arbeid gjort av Sheila Fitzpatrick. Det at elementer som Sveen og Aastad tar opp har mye til felles med Fitzpatricks arbeid betyr selvsagt ikke at Sveen og Aastad på noen "rettet seg etter" Fitzpatrick, men det viser likevel et fremstilling som ligger mye nærmere revisjonistene og de sosiale historikerne enn totalitaristene.

Det må sies at det til tross for fraværet av et "sosiale forhold" kapittel i *Norges- og verdenshistorie* også er en klart større sosial vinkling enn det er i bøkene fra 60-tallet, blant annet gjennom det tidligere nevnte avsnittet om tilstramningene innen kunsten (Bjørnsen

1985:170). Dette kan nok delvis forklares rett og slett ved en forskjell i plass, men vinklingen kan også anes hvor bøkene fra 80-tallet og bøkene fra 60-tallet tar for seg samme tema, som for eksempel kollektiviseringen. I de eldste bøkene er det et større fokus på selve politikken bak det, mens de nyere bøkene i større grad tar for seg hvordan politikken faktisk ble satt ut i spill, og reaksjonen fra bøndene (Bjørnsen 1985 og Sveen og Aastad 1989).

Kanskje i enda større grad enn i delene om 20- og 30-tallet kommer forskjellene mellom *Verden 2* og *Norges- og verdenshistorie* frem i kapittelet om andre verdenskrig. Der fortsetter *Verden 2* i kjent stil, med en relativt kort beskrivelse av *krigshandlingene* i krigen, og et større fokus på de sosiale forholdene, for eksempel i områder under okkupasjon (Sveen og Aastad 1989). *Norges- og verdenshistorie*, derimot, leverer en særlig grundig gjennomgang av slag og krigshandlinger, særlig når det kommer til den tyske invasjonen av Sovjetunionen (Bjørnsen 1985) Til en viss grad fortsetter dette i delene om den kalde krigen, med en i litt større grad "realpolitisk" fremstilling i *Norges- og verdenshistorie*. Men de er uansett mer like hverandre enn noen av de eldre bøkene, noe som tyder på at hvordan noe blir fremstilt har mer å gjøre med perioden enn forlag og forfatter.

Kapittel 4: Det siste tiår

Bøkene fra det siste tiåret har lik bøkene fra 1960-tallet og bøkene fra 1980-tallet mye til felles med hverandre. De tar stort sett for seg de samme temaene, og de forsøker begge å vise at problemstillinger tilknyttet Stalin og Sovjetunionen under Stalin ikke er enkle å forklare, at det er flere sider av samme sak. Men også lik bøkene fra 60- og 80-tallet er det noen forskjeller mellom bøkene. Den mest opplagte forskjellen er *størrelse*. Dette kommer delvis frem i første halvdel av kapittelet, som omhandler perioden fra partistriden til like før andre verdenskrig. Emnet er rett og slett viet noen flere sider i *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) enn i *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009). Men det gjelder også om man ser disse bøkene i forhold til *Verden 2* (Sveen og Aastad) og *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen) fra henholdsvis 1989 og 1985.

Om vi igjen ser *Tidslinjer 2* og *Historie Vg3* i lys av hverandre, er størrelsesforskjellen tydeligst i de respektive kapitlene om andre verdenskrig. Begge bøkene tar for seg både norgeshistorie og

internasjonal historie, og er på omtrent samme størrelse totalt. Til tross for dette har Libæk m. fl. viet nesten dobbelt så mye plass til fremstillingen av den internasjonale delen av andre verdenskrig. Til gjengjeld har Grimnes m. fl. et litt større fokus på Norge under krigen. Forskjellen i størrelse holder seg også gjennom de respektive kapitlene om krigens sluttoppgjør og begynnelsen å den kalde krigen, noe som igjen delvis kan forklares ved at Grimnes m. fl. har valgt å legge fokuset andre steder - i dette tilfellet i et eget kapittel om kommunismens vekst og fall etter krigen.

Dette fokuset på kommunismen som ideologi er et aspekt ved boken som særlig ble fokusert på i kapittelet om perioden før krigen. Hvor perioden i *Historie Vg3* forklares gjennom et kapittel om mellomkrigstiden med et særlig *praktisk fokus* (hva skjedde? Hvorfor skjedde de? Hva hadde det å si for resten av Europa? osv), er det i *Tidslinjer 2* en annen vinkling. Der ses Sovjetunionen og kommunismen i lys av Tyskland/Italia og fascismen, et eget kapittel ved navn "Kommunisme og Fascisme" (s. 230). Denne ideologiske vinklingen, med fokus på Stalins "tredje revolusjon (Grimnes m. fl. 2009:237)", er noe som i *Tidslinjer 2* ligger til grunn for de fleste forklaringene på hva som skjedde og hvorfor det skjedde.

Bøkene er også litt forskjellige når det kommer til oppfyllelsen av de relevante kompetansemålene. Det første målet er: "[elevene skal kunne] gi eksempler på kontroversielle historiske emner og drøfte motstridige årsaksforklaringer til en historisk hendelse (K06)." Det er ingen mangel på kontroversielle historiske emner når det kommer til fremstillingen av Sovjetunionen under Stalin i verken *Tidslinjer 2* eller *Historie Vg3*. For andre delen, drøftingen av motstridige årsaksforklaringer forsøker begge å invitere til diskusjon. For Grimnes m. fl. og *Tidslinjer 2* gjelder dette særlig i den tidligere nevnte tosidens "perspektiver" delen, hvor kommunisme og fascisme sammenlignes (2009:246f). Libæk m. fl. har på sin side i *Historie Vg3* tekstboksen "ulike syn på den kalde krigen", hvor det nevnes flere strømninger innen sovjetforskningen, og uenigheten selv etter den kalde krigens slutt (2008:298).

Det andre kompetansemålet er "[elevene skal kunne] gjøre rede for bakgrunnen for de to verdenskrigene og drøfte virkninger disse fikk for Norden og det internasjonale samfunn. Opptakten til krigen som en helhet blir viet mye større plass i *Historie Vg3* enn *Tidslinjer 2*, og som en konsekvens av det blir også delene som er relevante for Sovjetunionen også viet større

plass. Et eksempel jeg fant var Molotov-Ribbentrop-pakten, som i *Historie Vg3* blir delvis forsøkt forklart fra sovjetisk side, noe som også hadde vært tilfellet i begge bøkene fra 1980-tallet samt en av bøkene fra 1960-tallet (Midgaard 1964), men *ikke* i Tidslinjer 2. Dette gjelder delvis også den andre delen av kompetansemålet. Det er ikke slik at Grimnes m. fl. fremstiller Sovjetunionen som *årsaken* til den kalde krigen, men i mye større grad enn Libæk m. fl. forklarer de hendelser fra USAs perspektiv, med fokus på hvilke konsekvenser det fikk for USA og deres reaksjon.

Tidsmessig omfang og globalt fokus

Noe jeg nevnte i konklusjonene for de enkelte kapitlene er hvor like bøkene fra samme periode er. Og med det mener jeg på flere forskjellige måter. Det er straks tydelig hvor *fysisk* like de er. Med dette mener jeg både hvor lange de er og rett og slett bøkens sidenes dimensjoner. Dette gjelder særlig bøkene fra 1960-tall,; John Midgaards *Den nyeste tids historie* fra 1964 og Arne Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* fra 1962. Også bøkene fra de andre periodene er like, men ikke identiske. I begge de nyere periodene er det Aschehoug-bøkene (Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* fra 1962 og Grimnes m. fl. *Tidslinjer 2* som er litt større, rent fysisk.

Denne likheten gjelder også når man ser på bøkens tidsmessige omfang. Dette har ikke direkte noe med problemstillingen å gjøre, da begge uansett tar for seg den relevante perioden, men det kan indirekte ha hatt en innvirkning. I tillegg er det interessant i seg selv. Både *Den nyeste tids historie* (Midgaard) og *Verdenshistorie* (Bergsgård og Helland) tar for seg perioden 1815-1960. På samme måte tar både *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen) og *Verden 2* (Sveen og Aastad) for seg årene etter 1850. En forskjell der er selvsagt at Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* også tar for seg norgeshistorie, i motsetning til Sveen og Aastads *Verden 2*. Men som jeg nettopp nevnte er *Norges- og verdenshistorie* da også litt større. *Historie Vg3* (Libæk m. fl. 2008) og *Tidslinjer 2* (Grimnes m. fl. 2009) handler begge om både verdens- og norgeshistorie, og det er særlig en ting som jeg synes er interessant med deres tidsmessige omfang. De tar ikke for seg akkurat samme periode; Libæk m. fl. starter i 1700, mens Grimnes m. fl. starter femti år senere, i 1750, men det er så nært at jeg ikke vil spekulere i grunnen. Mest

interessant er uansett det at de begge starter på 1700-tallet. Det vil si at de begge tar for seg over 100 år ekstra i forhold til bøkene fra 1980-tallet, og litt mindre enn det i forhold til 1960-tallet; og det er om man ikke regner med årene med "ny historie" som kom etter de eldre bøkene ble skrevet. Dette er som sagt interessant i seg selv, men kan også i sammenheng med oppgaven, altså fremstillingen av en spesifikk periode.

Som vi så er det de midterste bøkene, Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* fra 1985 og Sveen og Aastads *Verden 2* fra 1989, som i størst grad tar for seg denne perioden, selv om bøkene ikke er større enn de nyeste. En mulig forklaring på dette er nok at perioden virket mer relevant for nordmenn på 80-tallet enn den gjør nå; Sovjetunionen og den kalde krigens begynnelse var nok et viktigere tema før både Sovjetunionen og den kalde krigen tok slutt. Men det kan også ses i sammenheng med det tidsmessige omfanget. Det er vanskelig å sammenligne med bøkene fra 60-tallet, rett og slett fordi de er så mye mindre enn alle de andre bøkene, men bøkene fra 80-tallet og de nyeste bøkene er såpass like i stil og størrelse at det er mulig å se dem i lys av hverandre. Da blir det straks mulig å spekulere i at forskjellen i omfanget på fremstillingen av Stalin og Sovjetunionen under Stalin kan ha noe å gjøre med hele bokens omfang. Det sier seg selv at en bok som tar for seg 250-300 år med historie vil måtte dedikere mindre til hvert enkelt emne enn en bok som tar for seg 125-150 år.

Jeg vil også gå litt videre på og utdype litt i forhold til det jeg sa om den aktuelle periodens "relevans" for dagens nordmenn. Om man titter raskt gjennom de forskjellige bøkene blir dette skiftende perspektivet ganske tydelig. Igjen er dette mest tydelig om man sammenligner de nyeste bøkene med de fra 1980-tallet, men det er også mulig å se på bøkene fra 1960-tallet. Jeg er forsiktig med å konkludere for mye med tanke på at Midgaards *Den nyeste tids historie* og Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* rett og slett er mye kortere enn de fire andre bøkene, men det er likevel tydelig at de har et svært vestlig og europeisk fokus; Øst-Asia, "det latinske Amerika" og "den muhamedanske verden" blir viet bare noen få sider. Dette står i kontrast med *Norges- og verdenshistorie* (Bjørnsen 1985) og *Verden 2* (Sveen og Aastad 1989) som har respektivt ca 50-60 sider og ca 120 sider med fokus på andre ting enn den vestlige verden og Sovjetunionen/Øst-Europa. Her har altså Cappelen-boka klart flere sider, som må ses i sammenheng med at Aschehoug-boka også tar for seg norgeshistorie. Om man sammenligner

Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie med Historie Vg3 og Tidslinjer 2*, som også tar for seg både norgeshistorie og verdenshistorie, viser det seg at det er en enda større grad av "internasjonal" historie i de nyeste bøkene. Dette er noe som er uavhengig av forlag og etter alt å dømme også uavhengig av forfatter. Det er rett og slett historieskrivingen, i alle fall for videregående skole, som har forandret seg opp gjennom årene.

En endelig konklusjon

I kapittel 1 satt jeg frem den overordnede problemstillingen for oppgaven: "hvordan ble Stalin og Sovjetunionen under Stalin fremstilt i norske skolebøker fra 1960-tallet og til i dag?" Dette er ikke en problemstilling som kan besvares med én setning, eller en gang ett avsnitt. Det er ikke uten grunn at jeg kaller den den *overordnede* problemstillingen. Under den lå det flere forskjellige ting jeg ville undersøke. Hvilken sammenheng er det mellom skolebøkene og periodene de kommer fra, og hvordan er det i forhold til de to forlagene? Har de forskjellige forfatterne mye å si for hvordan boken til slutt ser ut? Alle disse henger sammen. Og om jeg skal være helt ærlig, må jeg si at jeg ikke vil komme med noen altomfattende konklusjon, som enkelt og greit forklarer alle disse forholdene, hvordan de har spilt inn på slik skolebøkene endelig ble. En ting er klart: hvilken periode bøkene kommer fra er viktigere enn hvilket forlag eller hvilke forfattere som den tilhører. Alle de seks bøkene lignet mer på den andre boken fra samme periode enn de andre bøkene fra samme forlag, eller i Asle Sveen og Svein Aastads tilfelle, bøkene med delvis samme forfattere. Jeg klarte ikke å finne noen tydelig sammenheng mellom bøkene fra samme forlag, i motsetning til samme periode. Vi har sett at det *er* forskjeller i bøker fra samme periode, men i liten grad er det noe mer enn en litt annen vinkling på et emne, eller fokus på litt forskjellige hendelser.

På hvilken måte har periodene hatt noe å si for de forskjellige bøkene? Et av mine mål var å se om det var mulig å tyde en spesifikk historisk vinkling fra de forskjellige bøkene og periodene. Det var mulig til en viss grad. Det er ikke tvil om at det er et element av totalitarismeskolens tenking i Bergsgård og Hellands *Verdenshistorie* fra 1962 og Midgaards *Den nyeste tids historie*. Særlig fokuset på "hovedpersonene" og situasjonen på toppen tyder på dette. Men samtidig er

dette fokuset på hovedpersonene noe som delvis gjelder for bøkene fra de andre periodene og, om enn i en mindre grad. Hvorvidt akkurat det har noe med totalitarismeskolen eller ikke, har det nok også noe med skolebøkens natur som *bøker for skolen*, som må være tilgjengelige på en måte vanlige historiske verk ikke behøver.

Videre kan man nok se noe av de andre generasjons revisjonistene i Sveen og Aastads *Verden 2* fra 1989 og Bjørnsens *Norges- og verdenshistorie* fra 1985. Igjen, ikke nok til å kunne konkludere at forfatterne var revisjonister, men nok til at man med rimelig sikkerhet kan si at de sosiale historikernes tanker har hatt en viss innflytelse på hvordan bøkene ble skrevet. Det sosiale aspektet er også å finne i de nyeste bøkene, Grimnes m. fl. *Tidslinjer 2* fra 2009 og Libæk m. fl. *Historie Vg3* fra 2008, men det har særlig i *Tidslinjer 2* fått en ideologisk overtone. Det er også tydelig at det har skjedd et skifte i fokuset fra 60-tallet, gjennom 80-tallet og til i dag. Sovjetunionen, selv når det kommer til andre verdenskrig og den kalde krigen, har måttet vike litt for et i større grad *internasjonalt* fokus, hvor det særlig er Afrika og Asia som har "tjent".

Jeg håper at denne oppgaven, til tross for dens mangel på klare, enkle konklusjoner, kan være nyttig og/eller interessant for alle, men kanskje særlig nåværende eller fremtidige lærere. Selv vet jeg at når jeg endelig er i jobb som lærer, vil jeg nok være ekstra obs på hvordan særlig Sovjetunionen blir fremstilt i de skolebøkene jeg må bruke, men også andre emner. Stalin og Sovjetunionen under Stalin har vært og delvis fortsatt er et kontroversielt emne, men det er ingenting som *virkelig* skiller det fra resten av emnene som blir behandlet i skolen. Til sist vil jeg si at jeg har fått en nyfunnet respekt for skolebokforfatterens innsats. Det var vanskelig nok å få struktur i og plassere 30 år med et enkelt lands historie i en 60-siders oppgave; jeg kan ikke tenke meg hvor vanskelig det må være å få orden på 300 år med hele verdens historie i løpet av noen hundre sider.

Kilder og litteratur

Skolebøker:

Midgaard, John. 1964. *Den nyeste tids historie*. 5. utgave. Aschehoug.

Bergsgård, Arne ved Helland, Alv H. 1962. *Verdenshistorie*. 5. Opplag. Cappelen

Bjørnsen, Bjørn. 1985. *Norges- og verdenshistorie etter 1850*. Aschehoug.

Sveen, Asle og Aastad, Svein A. 1983. *Verden 2, etter 1850*. Cappelen.

Grimnes, O. K., Øhren, A., Eriksen, T. L., Wiig, H., Ertresvaag, E., Eliassen, K. og Skovholt, L. 2009. *Tidslinjer 2*. 2. opplag. Aschehoug.

Libæk, I., Stenersen, Ø., Sveen, A. og Aastad, S. 2008. *Historie vg3*. Cappelen.

Offentlige dokumenter:

Læreplan i historie - fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram, Kunnskapsløftet 2006.

Internett:

Cappelen Damm #1. Om forfatteren. Asle Sveen. Lokalisert 15. mai 2011 på
<http://www.cappelendammundervisning.no/undervisning/author.action?id=2015>

Cappelen Damm #2. Om forfatteren. Svein A. Aastad. Lokalisert 15. mai 2011 på
<http://www.cappelendammundervisning.no/undervisning/author.action?id=26>

Cappelen Damm #3. Om forfatteren. Ivar Libæk. Lokalisert 15. mai 2011 på
<http://www.cappelendammundervisning.no/undervisning/author.action?id=1273>

Cappelen Damm #4. Om forfatteren. Øivind Stenersen. Lokalisert 15. mai 2011 på
<http://www.cappelendammundervisning.no/undervisning/author.action?id=1965>

HiB.no. Egil Ertresvaag. Lokalisert 15. mai 2011 på
<http://www.hib.no/katalog/default.asp?a=fagResultat&id=106>

HiO.no. Avdeling for lærerutdanning og internasjonale studier. Tore Linné Eriksen. Lokalisert 15. mai 2011 på <http://www.hio.no/Enheter/Avdeling-for-laererutdanning-og-internasjonale-studier-LUI/Internasjonale-studier/Tore-Linne-Eriksen>

UiO.no. Institutt for arkeologi, konservering og historie. Ole Kristian Grimnes. Lokalisert 15. mai 2011 på <http://www.hf.uio.no/iakh/personer/vit/olekg/index.html>

Viola, Lynne. 2009. "Stalinism and the 1930s." I Gleason, Abbott (red.) *A Companion to Russian History*. Blackwell Publishing. Blackwell Reference Online. Lokalisert 9. mai 2011 på http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9781405135603_chunk_g978140513560323

VG Nett. 2009. *Putin fordømmer Molotov-Ribbentrop-pakten*. Lokalisert 13. mai 2011 på <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=578008>

Litteratur:

Acton, Edward. *Russia*. 1995. *The tsarist and soviet legacy*. Second edition. Pearson Education Limited.

Breivik, Anna Sigrun Turidsdotter. 2005. *Kolanordmenn - forbilde eller trusselbilde. De norske kolonistenes mottakelse i russisk offentlighet, 1860-1914 - sett i lys av særtrekk ved russisk nasjonalisme og minoritetspolitikk*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Tromsø.

Conquest, Robert. 1971. *The Great Terror*. Second revised edition. Pelican Books.

Egge, Åsmund. 1998. *Hva vet vi om overdødelighet og terrorofre i Sovjetunionen i 1930-årene?* I Nordisk Østforum 1998/1.

Egge, Åsmund. 2002. *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin*. 4. opplag. Oslo: Universitetsforlaget.

Fitzpatrick, Sheila. 1986. *New Perspectives on Stalinism*. I *The Russian Review*, vol. 45.

Fitzpatrick, Sheila. 1999. *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press.

Getty, J. Arch & Naumov, Oleg V. 1999. *The Road to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks*. Yale University Press.

Hjartarson, Thorarinn. 1993. *Hvordan oppsto stalinismen?* i *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*. Oslo.

Marples, David R. 2011. *Russia in the twentieth century*. Pearson Education Limited.

Mawdsley, Evan. 2003. *The Stalin Years. The Soviet Union 1929-1953*. Second edition. Manchester University Press.

Montefiore, Simon Sebag. 2003. *Stalin. The Court of the Red Tsar*. London: Weidenfeld & Nicholson.

Nielsen, Jens P. 1981. Moskvaprosessene og tilståelsens problem. I Paul Knutsen (red.) *Moskvaprosessene og stalinismen*.

Trotsky, L. D. 1973. *The Revolution Betrayed*. London.